یاش توركستان

توركستاننك ملی قورتولوشی اوچون كوره‌شوچی آیلیق مجموعه

باش محرری: چوقای اوغلی مصطفی

1929نچی ییلنك دەقابر-ندان چیقا باشلاغان	غینوار (ایكینچی كانون) 1933	سان 38

بو ساندا:

1 - روسلارنڭ «توركله خاستالغی» — باش مقاله

2 - «جمهوریت» مخبری نادر نادی بیكنڭ مصاحبه‌ده بولوندوغی «اسد بیك» كیمدر؟ — باش توركستانلی

3 - ساویت حكومتیله معاهده‌لر — م.

4 - بوكونكی توركستان احوالندان

5 - یەنە قازاق اوروغلاری حقنده (عبدالقادر بیك جوابیغا جواب) — چوقای اوغلی مصطفی

6 - فیلیپین استقلالیتی — چاغاتای

7 - ساویتلار اتفاقنده

8 - ایراندا

9 - تأریخی بر قونفرانس (روس تأریخنده قالموقلارنڭ رولی) — تورانچی

10 - توركه «سارت» دیه‌كه‌سوب آتان وطنداشلارا (شعر) — احمد خاكی

11 - توركستان خبرلەری

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

منور قاری قایدا؟

تورکستاندان آلدیغمز خبرلارغا قاراغاندا منور قاری کوب دەنبەری اورتا آسیانك تاشکندەکی برلەشکەن «G. P. U.»سی بودروهندە (یېر تولاسندە) قامالیب یاتادر. منور قاری نی یالغزچا «G. P. U.» بودرومینك آیریم بولماسیغا تیقیب، اونی کوب قیناماقدا ایمشلەر.

باشقا تورکستان جماعت خادملاری سیبریانك اوزاق یورچەکلەریگە سورگون قیلنغانلار. ایچکی روسیەگە اوزون، سوزوکلو مجبوری ایشکە یوللانغانلار آراسندا برکوب تانیلغان سیمالارنگ اسملەری ذکر ایتلمەکدەدر. سید ناصر میرجلیل نك اورال تاماملاریغا سورگون قیلنغانلغی، باتو، منان رامز قاتارنداغی تورکستانلیلارنك ایسە موسقوادا قاماقدا ایکەنلکلەری خبر بیریلمەکدەدر.

ساویت حکومتی معیوبلارغا قایدای یاردەم ایتەدر؟

عشق‌آباد شهر سیغورتا (امنیت) قاسساسینك تورموش قومیتەسی (دولت موسسەسی‌در) بوتون معیوب وە پانسیونەرلارغا بر اعلان یازوب: 1) «5 ییللقنی 4 ییلدا» وە «3 نچی قطعی ییل» زایوم(استقراض) کاغازلارینی وقتندە باروب آلولارینی تکلیف ایتەدر. 2) کومەك قاسساسینك اعضاسی بولغان معیوبلارغا کارتوفیل (یېر آلماسی) آلماق اوچون بر هافتا ایچندە بوش خالتا (توربا) وە اون سوم قرض پول کتیریب بیرمەلیدرلەر» دیدر.

(«شورالار تورکمەنستانی» 30. IX. 32)

قوتلاو

بارچا تورك وە مسلمان اوقوچیلاریمزنی مبارك رمضان بایرامی مناسبتیلە یورەکدەن قوتلایمز.

باشقارما.

یاش تورکستان

تورکستاننك ملی قورتولوشی اوچون کورەشوچی آیلق مجموعە

باش محرری: چوقای اوغلی مصطفی

1929نچی ییلنك دەقابر-ندان چیقا باشلاغان	غینوار (ایکنچی کانون) 1933	سان 38

روسلارنك «تورك‌لە خاستالغی»

روس مهاجر غازیتالاری عادتدە ملی استقلال مسئلەلەرینی سکوت ایلە کیچیریرلەر. یالغز «ووزروژدەنیە» غازیتاسی اوقرانیا ملی حرکتی حقندا آرا-سیرا یازوب اوتەدر. میلیوکوف رهبرلگی آستندا چیقادرغان وە روس جمهوریتچی‌دەموقراتلار برلگینگ فکر تاراتوچیسی «پوسلەدنیە نوووستی» غازیتاسی ایسە بو مسئلەلەرگە کوز یوموب تاووشینی هەم چیقارمایدر. سوسیالیست بولماغان روس‌مهاجرلارینك ایگ نفوذلی فکر تاراتوچیلاری سانالغان بو ایکی غازیتا، ملی مسئلەگە تیشقی قاراشلاری یاغندان بربرندەن کوب فرقلیدر. «ووزروژدەنیە» غازیتاسی، بولشەویك روسیەسی قول آستنداغی اولکەلەردەن هیچ بریسینگ بولشەویك حاکمیتندەن قورتولوب چیقوویغا قارشو اوز قورقوسینی سیزدیرمەیدر. اونگچە بوقورتولوش

حتی ملی استقلال بایراغی آستندا واقع بولسادا مەیلی. بو غازیتانگ فکرنچه ساویت مملکتی ملی پارچالارینگ بو تورلو قورتولوشی ساویت حکومتینك پیقیلیشینی تیزلەتەدر. روسیەنگ بولشەویکلەر دورنده آیریلغان او أولکەلەرنی سوگرا یەگیدەن اوزیگه قوشوب آلا بیلیشیگه بو غازیتا هیچ شبهه ایتمەیدر.

«پوسلەدنییه نووستی» ایسه مسئلەگه بوتونلای باشقا بر کوز بلەن قارایدر. بو میلیوکوف غازیتاسی ساویت قول آستنداغی مملکتنك هەر قاندای بر پارچاسینگ بولشەویك دیکتاتوراسندان، روسیەنگ اوزی قورتولماسدان اول، ملی قورتولوش امکانی تصور‌ندان‌دا دیر-دیر تیترەمه کدەدر. میلیوکوف بولتور 16 نچی دەقابردەگی معروضەسندە: «بولشەویکلەر مغلوبیتی روسیەنگ مغلوبیتی دیمه کدر» دیمشدی («پوسلەدنیه نووستی»نك 20 نچی دەقابر سانیغا باقیلسین). بو فقرەنی تفسیر ایتمەك لازم. میلیوکوف هەر قاندای بر «بولشەویك مغلوبیتی»نی «روسیه مغلوبیتی» دیب ساناەایدر. بولشەویکلەرنك اقتصادی جبهەدەکی، بیش ییللق پلانداغی، جهان انقلابی یاراتماق تجربەسندەکی مغلوبیتلەری — بونلار «روسیه مغلوبیتی» ایمەسدر وە میلیوکوفنی قوواندرادردا. لکن تیشقی کورەشدە بولشەویکلەرنگ مغلوبیتی قورقوسی یوز بیرگەن دقیقەدان اعتباراً میلیوکوفدە قورقماقغا باشلایدر. میلیوکوف، 1929 نچی ییلدا شرقی ختای تیمر یولی یوزندەن چیققان ساویت روسیه-خیتای اختلافنداغی بولشەویك موفقیتینی ممنونیتله قید ایتکەن ایدی. مانجوریا اوستندا چیققان یاپونیا-خیتای اختلافی چاغندا ایسه او، میلیوکوف، چیکسز تلاش وە قورقو کورسەتدی. بو قورقو اوگا خیتای ملی منافعینك 1929 نچی ییلداغینه نسبتاً داها قیمتلی بولوب کورونگەنلگندەن ایمەس، بلکه یاپونیا غلبەسینگ مانجوریاداغی روس ایمپەریالیزمیگه ضربە اورا بیلمەسندەن کیلیب چیققان ایدی. میلیوکوف غازیتاسینگ غیر روس أولکەلەرنگ بولشەویك حاکمیتی آستیدان بر آن اول قورتولوشی

احتمالندان قورقوسی ایسه آشکار بر نەرسەدر. بو مسئلەدە میلیوکوفنك بولشەویك دیکتاتوراسینه طرفدارلغی مانجوریا مسئلەسندەکندەن داها آچیق کورونوب توراد‌ر. لکن بو «ملعون» ملی مسئله او قادار جانلی وە حقیقی بر مسئلەدرکه حتی «پوسلەدنییه نووستی»دە، بوتون قورقولاریغا حاکم بولوب توروب، او حقدا یازماق مجبوریتندەدر. قارشومزدا بو غازیتانك «ایالتلەر (أولکەلەر) مسئلەسی»گه وە «سەپاراتیزم» مسئلەسیگه حصر ایتلگەن یدی (7) بویوك مقالەنی حاوی 6، 7، 8، 13، 23 وە 28 دەقابر سانلاری یاتوبدر. اونلاردان ایکیسی خارلاموفنگ «قازاقچی سەپاراتیزمی» حقنداغی مقالەسی، اوچی گەنەرال دەنیکیننگ «ایالت مسئلەسی» حقنداغی مقالەسی، بری غازیتا باش محررینگ «سەپاراتیزم وە سەپاراتیستلار» دیگەن مقالەسی وە بردە بوریس گورەویچ دیگەن بریسینك «آلمان ارتجاعی وە روسیه برلگی» باشلقلی مقالەسیدر. بز بو ییردە یالغز مەنە شو سوگنچی مقالە اوستندا توقتاب اوتامز. چونکه او مقالەدە بزنی توغرودان توغرو علاقەلاندیرادرغان سطرلار باردر. میلیوکوف ئەمەکداشی بوریس گورەویچنگ سوزیگەکورە «روسیه أولکەلەری سەپاراتیستلاری»غا آوروپادا ایکی «ارتجاعی قوت رهبرلك قیلماقدا» ایمش. بونلاردا: لە وە آلمان ارتجاعچیلاری ایمشلەر. شونی دیمەك لازم، کە بو محاکمە اصولی، سەپاراتیستلارنی قارالاماقدا بوتون روس سیاسی دائرەلەری اوچون مشترکدر.

کەرەنسکی بر وقتلاری سەپاراتیستلارغا «اینگلتەرە-لەهستان حامیلغی»ندان بحث ایتب یازغان ایدی؛ ایندی ایسه میلیوکوف غازیتاسی آلمان-لە حامیلغندان بحث ایتەدر. مقصدلاری — مخالفلارینگ جبهەسینی معناً کوچسزلەندیرمه کدەن عبارتدر. لەنین 1906 نچی ییلدا بر میتینغدا «میلیوکوفگه پەتەرسبورغ شهر باشلوغی (غرادوناچالنیکی) حامیلق قیلادر» دیمشدی. ایندی ئەنە شو میلیوکوف

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

غازیتاسندا بزگه: «روسیه ایالتله‌رینگ سه‌پاراتیستلاریغا آلمان وه له ارتجاعچیلارندان عبارت آوروپا غرادوناچالنیکله‌ری حامیلق قیلا یاتورلار» دیب باقیرادرلار. وقتیله له‌نین‌نی میلیوکوفنی بو طرزده عیبله‌دیگی اوچون «اویاتسز، انصافسز ده‌ماغوغ» دیب آتاغان عینی آداملار بوکون «پوسله‌دنیه نوووستی» غازیتاسینینگ بزگه قارشی «له‌نینچه»سیگه چیقیشنی «یوکسه‌ك وطنپرورلك نشانه‌سی» دیب ساناماقدالار...

بوریس گوره‌ویچ مقاله‌سیغا قایتایلق. بوگا کوره: «له ارتجاعچی دائره‌له‌ری آذربایجان استقلالچیلارندان رسولزاده وه سلطان علی‌له‌رگه (؟)، داغستان استقلالی طرفداری شامل نبیره‌سی (توورونی)گه، تورکستانلی سه‌پاراتیست مصطفی چوقای‌غا، ایدیل-اورال لیده‌ری عیاض اسحاقی‌غا حامیلق قیلارمشلار...

غاسپرینسکی، آغا اوغلو، آقچورا، وکیلی، حسین زاده علی که‌بی له‌هستان طرفداری («له اوریه‌نتاسیونی») بولغان بر نیچه پان تورکیستله‌ر وه روسیه‌نی پارچالاوچیلاردا تورکیه‌ده یاشاب ایشله‌گه‌نله‌ر» ایمش.

بوریس گوره‌ویچ‌نینگ غریب باشنداغی بوتقانی کوردیگزمی؟.. بوندان چیقادر، که اگر له‌هستان وه «له ارتجاعچیلارینگ حمایه‌سی» بولماسایدی، نه تورکستاندا، نه آذربایجاندا، نه ایدیل-اورالدا وه نه‌ده شمالی قافقاسیادا ملی استقلال حرکتله‌ری (سه‌پاراتیزم) یوز بیرگه‌ن بولور ایدی. برده، گوره‌ویچلار رسولزاده‌گه، مصطفی چوقای اوغلوغا، عیاض اسحاقی‌غا — آوروپادا بولغانلقلاردان — «له‌هستان ارتجاعچیلارینگ حمایه‌سی»نده‌ن بحث ایته بیلسه‌له‌رده (له‌نین‌ده میلیوکوفنگ او چاغدا په‌ته‌رسبورغدا یاشاغانی جهتده‌ن «په‌ته‌رسبورغ غرادوناچالنیگی میلیوکوفگه حامیلق قیلدی» دیه بیلگه‌ن ایدی!) فقط، عمرنده آوروپا توپراغینا آیاق باسماغان، ساویت جاکمیتینك برنچی کونده‌ن باشلاب بولشه‌ویکله‌رله ایشله-

گه‌ن، لکن، سوگرادان کوزی آچیلیب، ایدیل-اورال وه تور-کستاندان مرکب متحد تورك دولتی قوره‌اق وه ساویت روسیه‌سیگه قارشو ایزیلگه‌ن مستملکه خلقلارنگ بین‌المللینی تشکیل ایتمه‌ك جبهه‌سیگه اوتکه‌ن، ایندی بلکه کوبده‌ن ساویت سورگوننده أولوب کیتکه‌ن سلطان علی خصوصندا قاندای قیلیب بوندای بر ادعا سویله‌نه بیلیر؟ قاندای قیلیب 1914 نچی بیلی 11 نچی سه‌نتابرده یعنی ایندیکی له‌هستان داها میداندا یوقکه‌ن وفات ایتکه‌ن مرحوم اسماعیل بیك غاسپرینسکی‌نگ «له‌هستان اوریه‌نتاسیونی»ده‌ن بحث ایتله بیلیر؟ قاندای ایتوب آرتق اونلارچا ییللاردان به‌ری تورکیه تبعه‌سی اولاراق یاشاب تورغان آغا اوغلو، آقچورا وه حسین زاده علی بیکله‌رنگ «له‌هستان اوریه‌نتاسیون»ی حقندا یازیلا بیلیر؟ عجبا، «پوسله‌دنیه نوووستی»نگ «وقوفلی» محررلارندان بوریس گوره‌ویچ وه یا دیگر بریسی، حتی تورکلککه قارشو معلوماتغا هه‌ر زمان حاضر شخصلار وه غروپلارنگ (که بوندایلارنگ بار-لغندا شبهه یوق) واسطه وه یارده‌مله‌ریله بولسادا، آغا اوغلی وه آقچورا بیکله‌رنگ لااقل سوگغی اون ییل ایچنده — ایسته‌ر له اوریه‌نتاسیونی ایله، ایسته‌ر بوناسز — روسیه‌نگ پارچالانیشی بابندا بر فعالیتده بولغانلقلارینی کورسه‌ته آلورلارمی؟

«پان-تورکیزم»، «پان-تورانیزم» — بونلارنگ باریسی‌دا روس سیاسی خادملاری کوپچیلگینگ یولوقدیغی آیریچا بر «تورك خاستالغی»نگ علامتلاریدر. بو ایسکی توزه‌لمه‌س خاستالققا برده یه‌گی، «له‌هستان اوریه‌نتاسیونی»، «له‌هستان حامیلغی» که‌بی بین (میبه) خاستالغی قوشولموشدر.

بو «تورك-له خاستالغی» روسلاردا آینیقسا اونلار اوچون بر تهلکه توغولغان زمان، ملی استقلال حرکتله‌رینگ طالعی کوچه‌یگه‌ن زمان ظاهر بولادر. خارلاموف، ده‌نیکین، میلیوکوفنگ اوزی وه بونلا-

رنك آرقاسندان لوكولله گوچی گوره‌ویچ — باریسی‌دا بر تاووش
بله‌ن «سه‌پاراتیزم وه سه‌پاراتیستلار» حقندا غوجورلاشوب آلدیلار.
بو حال اونلارنگ «بر وه بولونماس روسیه»سینگ مه‌نه شو «سه‌پا-
راتیزم وه سه‌پاراتیستلار» یاغندان قورقو آستندا بولغانلغینه دلالت
ایته‌در.

استقلالچیلار! جبهه‌مزده محکم بولایلق؛ بربریمزنی داهاسیقی
توتایلق. خارلاموف، ده‌نیکین وه میلیوکوف‌لارنگ تویدوقلاری
قورقونی، — یعنی بزنگ اوز وطنلاریمزنك ملی قورتولوشی یو-
لنداغی کوره‌شله‌ریمزنی داهادا کوچه‌یتره‌یلك!

* * *

«جمهوریت» مخبری نادر نادی بیکنك مصاحبه‌ده بولوندوغی «اسد بیك» کیمدر؟

بولتور ایول آیینگ 2 سنده‌ن 11 یگه قادار 200 تأریخچینك
قاتناشماسیله آنقارادا بولوب اوتکه‌ن تورك تأریخی قورولتایی وه
سه‌نتابرنگ 26 سنده‌ن اوقتوبرنگ 5 یگه‌چه استانبولنگ دولما-
باغچا سراینده توپلانغان تورك تیلی قورولتایی تورکیه منورله‌ری
آراسندا قایتادان تورکیه تیشنداغی تورکله‌رگه قارشو سیزیلیرلك
برعلاقه‌اویغانتردی. تورکیه مطبوعاتنده خارجداغی‌تورکله‌ر، آینیقسا
روس پروله‌تاریاتی اسارتی آستندا ایزیلمه‌کده بولغان تورکله‌رحقنده
تورلو موضوعلاردا مقاله‌له‌ر تارقاتیلماقدادر. بولتورغی ایکی مهم
تأریخی قورولتایدان سوڭ تورکیه یاشلغینگ روسیه بویوتوروغی
آستنداغی قارداشلارینگ وضعیتی حقنده قیزیتما باشلاغانلغینی تورك-
لك منفعتی اوچون شبهه‌سز بویوك بر قازانچ ساناما‌لی‌مز. فقط بختسز-
لققا قارشو تورکیه‌لی توغانلاریمزدان بعضیلاری کوب صمیمیتله باشلا-
دیقلاری بو اینتیلیشله‌رنده بیلمه‌ی، سیزمه‌ی آرا-سیرا بوزوق، بولا-
نیق منبعله‌رگه اوچراب، تورکیه تیشنداغی توغانلاری حقنده‌یا گلیش

معلوماتلارله آشیلانماقدالار. بو حالنك آچیغ بر مثالینی مرحوم
«آتسز مجموعه» مدیری نهال بیك یازیلارندا اوچراتدق. بو مقاله‌ده
بوندای یاراماس بر «منبع»گه اوچراغانلقنگ ایکنچی تورلو بر
مثالینی کورسه‌توب اوتمه‌کچیمز.

استانبولنگ کونده‌لك غازیتالاری آراسندا مهم اورون توتقان
«جمهوریت»نگ 20. XI. 32 ده چیققان ساندا «روسیه‌ده‌کی تورك-
له‌ر حقنده بر قونفرانس» باشلقلی بر باش مقاله باسیلیب چیقدی.
اوتکه‌ن یلنگ 19 نچی نویابرنده آوستریانگ مرکزی ویانه شهر-
نده‌ن نادر نادی بیك طرفدان یازیلغان بو باش مقاله قویوداغی
سوزله‌رله باشلانمشدر:

«ویانه کولتور برلگی» بورانگ فکر ساحه‌سنه حاکم اولان
أڭ قوتلی بر تشکلدر. بو جمعیت هه‌ر هافتا ترتیب ایتدیگی قونفرا-
نسلارله خلقه آوروپانگ تانینمش علم، صنعت، سیاست آداملارینی
دیگلله‌مه‌ك امکانینی تأمین ایده‌ر. کیچه‌نله‌رده Kayyo نگ (*) قونفرا-
نسندان بحث ایتمشدم. اولکی آقشام ویانه‌لیلار عینی کورسیده چوق
قیمتلی بر تورك محررینی آلقیشلادیلار. اسد بیك اسمنده آذربایجانلی
بر عرقداشمز «بوکونکی روسیه‌نگ روحی» موضوعلو برقونفرانس
ویردی. اسد بیك به‌رلین‌ده تانینمش بر محرر وه غازیتاچیدر. هنوز
چوق گه‌نج اولدوغی حالدا شیمدیده‌ن بر قاچ کتاب نشر ایتمشدر.
بونلاردان ستالینگ حیاتی وه محمدڭ ترجمهٔ حالی چوق به‌گه-
نیلمشدر. اسد بیك بو سوڭ اثرنده یه‌گی وه جانلی ادعالاردا
بولونماقدادر. اوگا نظراً بویوك پیغمبر بر دین مؤسسی اولماقدان
زیاده بر دولت مؤسسیدر. چونکه او قیسا بر زماندا، زمانینگ وه
محیطینگ ایچنده بولوندوغی قارشیلغا رغماً معظم بر دولت قورماغا
موفق اولمشدر.

اسد بیك اصلاً باکولودر. باباسی باکونگ أڭ زنگین په‌ترول

(*) M. Caillaux — بورونغو فرانسز مالیه وه باش ناظری.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

منبعلارینه صاحبمش. روس اختلالنده وضعیتلەری بوزولمش، اسد بیك تورکستانه، اورادان ایرانه کیچمه گه مجبور اولمش. بر مدت قافقاسیادا یاشامش، سوگرا تیفلیسده، ترابزوندا، استانبولدا بولونمش. شیمدی اون سنەدەنبەری بەرلیندە ایمش.

بو ایضاحاتی قونفرانس مناسبتیله اسد بیك حقنده انتشار ایدەن بر مقالەدە گوردم وه بر تورك اولان بو قیمتلی علم آدامیله گوروشمەگی فائدەلی بولدم. روسیەدە میلیونلارچا تورك وار. بونلارگ شیمدیگی اجتماعی وضعیتلەری، زەژیمه قارشی اولان علاقەلاری حقنده اسد بیگك ویرەجەگی معلومات شبهەسز مهم اولاجاقدی.

اسد بیکله گوروشدم. چوق نازك بر آدام. خطاسز تورکچه قونوشیور. استانبولدا پەك آز بولونمش اولماسنه رغماً شیوەسی استانبول شیوەسینه یاقین. گندیسی شخصاً بولشەویکلك علیهندەدر. فقط هەر علم آدامی کبی حادثەلەری تماماً بیطرف برنظرله گورویور. بکا روسیەدەگی عرقداشلاریمزڭ وضعیتی حقنده شو معلوماتی ویردی» دیب نادر نادی بیك مقالەسینی «اسد بیك»نڭ سویلەدیكلەرینی نقل ایتمه کله بتیرمشدر.

نادر نادی بیك توغانمزله «خطاسز تورکچه قونوشمش» وه اوکا «کندیسینی شخصاً بولشەویکلك علیهندە» کورسەتوب، «هەر علم آدامی کبی حادثەلەری تماماً بیطرف بر نظرله گوردیگی» قناعتینی بیره بیلمش «اسد بیك» یاش تورك محرری نادر نادی بیك گه «روسیەدەگی عرقداشلاری» حقنده معلومات بیرەرکەن «ساویتلار، کولتور اعتباریله تورکلەره چوق یاردیم ایتمش، میلیونلارچا تورکی جهالتدەن قورتارمشلاردر. باکو کبی، قازان کبی، بویوك شهرلەردە دارالفنونلار آچیلمشدر. همن هەر کویدە مکتب واردر. عرب حرفلەری قالدیریلمش، یرینه اوقونماسی داها پراتیق وه داها قولای اولان روس حرفلەری قونولمشدر. قادینلارڭ یوزلەری آچیلمش، چارشافلار آتیلمشدر. بوتون بونلار کولتور اعتباریله بویوك خدمت-

لەردر...» دیمشدر. «اسد بیك»نڭ بو ادعالاری بوتونلای یاگلیش وه حقیقتگه اویمایدر.

باکو دارالفنونینی ساویتلار ایمەس، ملی آذربایجان حکومتی تأسیس ایتمشدر. قازانداغی دارالفنون ایسه بولشەویکلەردەن کوبگنه ایسکی بر زمانغا عائدر(*). باکو، قازان کەبی بویوك تورك شهرلەرنده آچیلغان دارالفنونلارنی بیلیم اوجاغندان قوممونیزم پروپاغاندا اوجاقلاریغا ئەیلەنترگەن ساویتلاردر.

چارلقنك بیقیلیشی وه پارچالانیشیله آذربایجان، تورکستان، ایدیل-اورال وه قیریم کەبی تورك أولکەلەرنده ایلك سیرادا قیلنا آلغان ایلك موفقیتلی بر ایش — ملی-معارف جبهەسینی توغرو بر استقامتگه قویولا بیلگەنلگی ایدی. ساویتلار ایش باشیغا کیلیب، اورونلاشوب آلناچ اونلار ملی مکتبلەریمزنڭ بارچاسینی قاپاتیب، خلقمزنك میڭ تورلو فلاکتلەر آرقاسندا یتیشتردیگی اوقوموشلولارینی آیاماسدان أولدوردیلەر، سورگون ایتدیلەر وه «تیریکلەر گوری» آتالغان «چەقا» زندانلاریغا آتدیلار. ایمدی ایسه اونلار عینی یاراماسلقنی، عینی حیوانچا معاملەنی ساویت مکتبلەرندەن یتیشکەن منورلەریمزگەدە روا کورمەکدەلەر. مەنه ساویتلار قان دریاسیغا بویاب، استیلا ایتدیکلەری تورك أولکەلەرنده جهالتکه قارشو شونْدای کورەشمەکدەلەر...

حرث ساحەسندە مهم رولی بولغان الفبا مسئلەسندەدە ساویتلار سیاستی بیلگیلیدر. اونلار اوز اسارتندەکی تورکلەرگە روس حرفلەریله قاریشیق، بیچیمسز بر الفبا قابول ایتدیرەرەك بزنی تورکیەلی توغانلاریمزدان آیریب قویوشغا اورونوب یاتادرلار.

«اسد بیك»نڭ «عرقداشلاری» حقنده نادر نادی بیك توغانمزغا بیرگەن معلوماتی شو ایکی جمله ایله بیتەدر: «اوقوما اوگره-

(*) قازان دارالفنونی ایسکی روسیەنڭ ایڭ ایسکی بیلیم اوجاقلارندان بری سانالادر.

نەن بر آدام دوشونویور دیمەکدر. دوشونەن آدام هەر زمان حردر.»

ساویت مکتبلەرندە اوقوتوشنك ملی اخلاق، ملی تویغو وە ملی حرث اوچون قاندای قورقولو ایکەنلگینی بوراادە ئەیتب اوتوروشکە حاجت یوقدر. هەر کیمگەدە بیلگیلی بولغان بر مثال: ساویت حکومتیلە سیقی سیاسی دوستلق مناسباتدا بولوب تورغان تورکیە حکومتی آوروپاغا یوزلەرچە طلبەکوندەروب تورغان چاغدا، ساویت روسیەسیغا بر گنەدە طلبە یوللادیمی؟ ملی یوکسەلیش یولیغا آیاق باسغان ایران وە آفغانستان حکومتلەری ساویت روسیە دارلفنونلاریغا بر گنەدە بولسون طلبە یوباردیلارمی؟ یاقیندا ساویت حکومتیلە یەکیدەن دوستلق معاهدەسی یاساغان ختای حکومتی ایسە ساویت روسیەسندە اوقوب قایتغان ختای یاشلارینگ قطعیاً دولت ایشلەریگە قاتناشدیریلماسلقلاری حقندە بویروق چیقاردی. (فرانسزچا «تان» غازیتاسینگ 30. XII. 32 نسخەسیگە باقیلسین).

نادر نادی بیك وە باشقا تورکیەلی توغانلاریمز ساویت مکتبلەرندە تورکلك فکریگە، آینیقسا «کمالچیلق»قا قارشی شدتلی پروپاغاندالارنی یورگوزولوب یاتقانلغینی، حتی روسیەدەکی تورکلەرنگ جوغرافی آتاما لارنی آناتولو تورکچەسندە یازیشلاریغاتوسقونلق قیلیب تورولغانلغینی بیلەرلەرمی ایکەن؟ ختای، تورکیە، ایران وە آفغانستان ملی فکرلەریگە هیچ بر اویماغان «ساویت معارفی» روسیەدەکی تورکلەرنك ملی فکریگە قاندای اوینون!...

حقیقی وضعیت بوتونلای باشقاچا ایکەن روسیە اسارتندەکی توغانلارینگ حالندان خبرسز بر یاش تورك محرریگە اوزینی «شخصاً بولشەویکلك علیهندە» کورسەتوب، اوگا «ساویتلار، کولتور اعتباریلە تورکلەرە چوق یاردیم ایتمش» دیگەن یاگلیش وە حقیقتگە اویماغان نەرسەنی سویلەگەن «اسد بیك» کیمدر؟

بوندان ایکی ییل ایلگەری آلمانیا نشریات عالمندە پەك نادر بر وقعە بولوب اوتدی. «محمد اسد بیك» نامندا برینگ

„Öl und Blut im Orient“ («شرقدە نەفت وە قان») دیگەن 300 بیت قالیلغندا بر کتابی چیقدی. بو کتاب جنس وە محتویاتی اعتباریلە شرق حقندە آلمانچا نشر ایتلگەن اثرلەر آراسندا بویوك برلەکە (داغ) سانالیر. اویدورما وە یاگلیش معلوماتلارلە تولدورولغان بو کتابدە آینیقسا تورکلەر، ایران وە گورجولار سوك درجە تحقیر ایتلمشلەردر. شرق حقندە دەگەرلی اثرلەریلە تقدیر ایتلگەن آلمان نشریاتی آراسیغا بوندای ساختەکارلقلارلە تولغان بر کتابنگ آرالاشیب قالیش کیفیتی آلمانیا مطبوعاتینی مدهش درجەدە هیجانگە کیلتردی. او زمان یعنی بوندان ایکی ییل بورون „Berliner Börsen-Courier“, „Berliner Tribüne“, „Berliner Börsen-Zeitung“, „Der Tag“, „Die Kreuzzeitung“, „Der deutsche Vorwärts“, „Der Deutschenspiegel“, „Münchener Neueste Nachrichten“, „Der Westen“, „Hamburger Nachrichten“, „Osnabrücker Zeitung“, „Deutsche Zeitung“, „Rheinisch-Westfäl. Zeitung“, „Das deutsche Offiziersblatt“, „Der nahe Osten“ کەبی آلمانچا غازیتالارلە، „Prométhée“, „Matin“, „L’Orient“ دیگەن فرانسزچا نشریاتدا وە «اودلو یورت»، «ملی یول»، «یاش تورکستان»غا اوخشاش تورکچە مجموعەلەردە «محمد اسدبیك»نك «شرقدە نەفت وە قان» دیگەن بو کتابندەکی اویدورما وەاوسەکچیلکلەریگە قارشو شدتلی تنقیدلەر یازیلمشدی. بەرلیندەکی اسلام اینستیتوسیدە «اسد بیك»نگ بو ساختەکارلقلارلە تولغان کتابیگە قارشو وقتیلە شدتلی چیقیشلاردا بولونمش ایدی. نهایت بەرلین ژورنالیستلاریندان بعضیلاری آلمانیانگ تییشلی ادارەلەریگە یولوقوب، بوندای یاراماسلقلارنی اویلاب چیقارغان «محمد اسد بیك»نگ کیم ایکەنلگینی آراشدیریب، نتیجەدە اونگ 1905 نچی یلنگ 20 نچی اوقتوبرندە اوقرایناانگ کییف شهرندە توغولغان آبراهام اوغلو لەئو نوسەنبائوم(*) نامندا بر یهودی بولغانلغینی وە اونگ 1921 نچی ییلدانبەری بەرلیندە یاشاب تورغانلغینی تثبیت ایتدیلەر وە بەرلین غازیتالارندا یازدیلار.

(*) Лев Абрамович Нуссенбаум.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مەنە بو حقیقت یوزەگە چیقاریلغاچ وقتیلە بەرلین کتاب مغازەلەری تیرەزەلەرینی «بیزەب» تورغان «شرقدە نەفت وەقان» کتابیدە پیرلەرندەن آلینب، مغازەلەرنگ ئەللە قایسی تینیك-تیشیکلەریگە تیقیلیب قویولدی.

نادر نادی بیك توغانمزنگ یازیلارندان لەئو نوسەنبائومنگ ایمدیدە عینی ساختەکارلق آرقاسندان آیریلمای یورغانلغنە شاهد بولماقدامز. «اسد بیك» اسمی آستیغا بیکینگەن بو نوسەنبائومنگ، اوزینی «باکولو عرقداشمز» دیك کورسەتوب، بو صورتلە اطرافندا غیلارنی آلداب یوروشنی اوزیگە بر مسلکدیك قیلیب آلیشندا شبهەسز تورکلك علیهندە بویوك بر حکمت یاشیرینغاندر. بزنگ، بر تورك اسمیگە اورالوب آلغان کیپفلی بو نوسەنبائوم حقندەغی، تخمین وە شبهەلەریمز برین برین یوزەگە چیقماقدادر. رفیقمز «استقلال» غازیتاسینگ 19 نچی ساندا «یالانجی قافقازجیلار» باشلقلی مقالەسندە، عمومی تیلی روسچە اولماق اوزرە «قافقاسیا فەدراسیونی» قورماق وە قافقاسیانی آوروپا دولتلەرندەن بریسینگ حمایەسیگە بیرمەك مقصدیلە بەرلیندە «قافقاسیالی یاشلار برلگی» نامندا بر اویوشمە قوروشغا اوروئوب یورغان ئەرمەنیلەر قاتارندا «اسد بیك» اسمیدە ذکر ایتلمەکدەدر.

عرقداشلارینی تانیماق وە تانیتماقدا قیزیقیب یورگان تورکیەلی توغانلاریمزنك بارچالاریدا انسانی آداشترادرغان وە صمیمی تورك افقندە اوگغایسزلقلار توغدوراجاغی تهلکەسی بولغان ساختە، بولانیق منبعلەردەن اوزلەرینی قوروسالار ایدی...

یاش تورکستانلی

ساویت حکومتیلە معاهدەلەر

سوك ییللار ایچندە ساویت حکومتیلە باغلانغان قارشیلقلی (بر بریگە) هجوم ایتمەسلك (عدم تجاوز) معاهدەلەری آراسندا ایکی

معاهدە آیریچا اهمیتگە ایگەدر. بونلاردان بری 23 نچی نویابردا امضالانغان لەهستان-ساویت روسیە، ایکنچیسیدە 29 نچی نویابردا امضالانغان فرانسە-ساویت روسیە معاهدەلەریدر. بو معاهدەلەرنگ تیشقی أهمیتی شوندەن عبارتدر، کە بولشەویکلەر مەنە شو فرانسە ایلە لەهستاننی ساویت روسیەسیگە قارشی هەر تورلو مداخلە پلانلارینی تلقین ایتوچی دیب سانایدرلار. بز، ئەللە قایسی بر قوتنك تاشقاریدان ساویت برلگینە هجوم ایتمەك حاضرلغندا دیگەن اویدورماغا هیچ بر زمان ایناندمادق وە ایندیدە ایناندمایمز. بالخاصە لەهستان «حربی پلانلاری» حقنداغی بولشەویك حکایەلەریگە اصلا ایناندوب بولمایدر؛ چونکە عصرلارچا سورگەن ملی تضییق وە اسیرلکدەن سوك یەگیدەن توغولغان وە اوزینی وقتیلە اسارت آستندا ساقلاغان — قوجامان آلمانیا وە روسیە کەبی — ایکی کوچلی دولت آراسندا قالغان یاش لەهستان جمهوریتی تینچلککە وە بویوك هەم کیچیك بارچا قومشولاریلە صلح ایچندە یاشاماقغا محتاجدر.

بولشەویکلەرنی بو دولتلەرلە قارشیلقلی هجوم ایتمەسلك معاهدەسی باغلاماقغا وادار ایتکەن سبب نەدر؟ بو سببنی ساویت حکومتی اوچون اوگغایسز بر شکلدە اوزگەرگەن ایچکی وە تیشقی شرائطدا آقتارماق لازمدر.

ایچکی شرائط، بیش ییللق پلاننگ موفقیتسزلغیدر. جبر وە غادلە آغیر صنایع قورماق تشبثی، قوجامان مملکتنی أك ضروری تیریکچیلك نەرسەلەرندەندە محروم قیلدی. جبری قوللەکتیفلەشتریش ایسە مملکتنی آچلققا کتیریب چیقاردی. بونگ نتیجەسندە فرقە ایچندەگی کورەشلەر کەسکینلەشدی. زینوویەف، قامەنەف، اوغلانوف وە باشقالاری کەبی بولشەویزم دیولەرینگ فرقەدان چیقاریلیشی؛ أك آتاقلی فرقە اعضالارینگ قاتناشدیغی «روتین سوء قصدی»نگ کشف ایتلیشی؛ ئەیسمونت، سمیرنوف، تولماچەف وە باشقالار کەبی ایسکی قومیسارلار وە آتاقلی فرقەچیلارنك قاماققا

آلنووی؛ فرقه صفلارندا یه‌گیده‌ن باشلانغان بویوك تازالاش — بونلارنك بارچاسی آغیر بر ایچکی خاستالقنگ علامتله‌ریدر.

تیشقی شرائط: اولا عموم جهان بحرانی‌در. یاراتیلیشندا بولشه‌ویکله‌رنك کوب چالیشدیقلاری وه اوندا «قاپیتالیزمنك حالت نزعینی» وه جهان انقلابینك باشلانغیچنی کوروب قوواندیقلاری بو جهان بحرانی ساویت اتفاقیغادا عکس ایتدی. ساویت اتفاقندا أك آغیر بر صورتده عکس ایتکه‌ن بحران، ساویت حکومتیگه دیه‌رلك چیکسز آقچا یارده‌می بیرگه‌ن برگنه دولت بولغان آلمانیا بحرانی بولدی.

برده، اوزاق شرق اختلافی وه بونگله باغلی بولغان هه‌مده نتیجه‌سی ساویت حکومتی اوچون غایت قایغیلی بولا بیله‌درگه‌ن یاپونیا ایله توقناشما تهلکه‌سیدر. مه‌نه بونلار موسقوا حکومتینی، هه‌ر دائم ساویتلار اوچون دوشمنانه پلانلار قورماقلا عیبله‌دیگی دولتله‌ر بله‌ن سیاسی (دیپلوماتیك) یاقلاشو چاره‌لارینی آقتارماققا مجبور ایته‌در. بالخاصه له‌هستان ایله قارشیلقلی هجوم ایتمه‌سلك معاهده‌سی باغلاماقلا بولشه‌ویکله‌ر یاپونیا ایله بر محاربه وقوعنه قارشی قسماً غرب چیگه‌ره‌له‌رنده اوزله‌رینی أمنیت آستیغا آلغان (سیغورتا ایتدیرگه‌ن) بولورلار.

ایندی بو معاهده‌لارنك مفهومیگه بر نظر سالایلق.

له‌هستانله باغلانغان معاهده اوچ ییللقدر. اگر بو ایکی‌دولتده‌ن بری 3 ییللق مدت بیتمه‌سده‌ن آلتی آی اول معاهده‌نك قوتدان توشووینی اعلان ایتمه‌سه، معاهده مدتی اوز اوزینده‌ن (اوتوماتیك صورتده) یه‌نه ایکی ییلغا اوزایتریلغان سانالادر. فرانسه ایله باغلانغان معاهده ایکی ییللقدر. اونك حکمده قالووینی ایسته‌مه‌سلك اوچون بو مدت اوتمه‌سده‌ن بر ییل ایلگه‌ری خبر بیرمه‌ك لازم.

هه‌ر ایکی معاهده‌نك‌ده برنچی ماده‌سنده معاهده باغلاوچی دولتله‌رنك بربریگه قارشو ملی سیاست قورالی اولاراق محاربه آچماسلق وه بو دولتله‌رده‌ن بریگه قارشو 3 نچی بر دولت تاماندان اعلانی محتمل بر محاربه‌گه نه توغرودان توغرو، نه‌ده بالواسطه قاتناشماسلق تعهدی یازیلمشدر وه سائره... فقط، فرانسه ایله باغلانغان معاهده ایله له‌هستانله باغلانغان معاهده بر نقطه‌ده برنده‌ن آیریلادر. فرانسه ایله باغلانغان معاهده‌ده: «معاهده باغلاوچی یاقلاردان هه‌ر بری دیگرینك تمامیت ملکیه‌سینی بوزوش وه مملکتده وه یا اونك هه‌ر قایسی بر حصه‌سنده جاری سیاسی وه اجتماعی نظامنی اوزگه‌رتیشنی قصد ایتکه‌ن هه‌ر تورلو ترغیبات، تشویقات وه مداخله‌دان ساقلانیشنی قارشیلقلی صورتده تعهد ایته‌درله‌ر» دیگه‌ن 5 نچی بر ماده هه‌م باردر.

بو ماده‌ده برده، «معاهده باغلاوچی طرفلاردان هه‌ر بری، بالخاصه اوز مملکتی ایچنده دیگرینه قارشی قورالی کوره‌ش آچماق وظیفه‌سینی تاقینغان حربی تشکیلاتلارنك، کذا دیگرینك مملکتینگ بوتونوسی وه یا بر قسمی اوچون حکومتلك وه یا وکیللك رولینی تاقینغان تشکیلاتلارنك قورولوشیغا یول بیرمه‌سلك، اونلارنی حمایه قیلماسلق وه آقچا یارده‌می بیرمه‌سلکنی تعهد ایته‌در» دیله‌در.

له‌هستان ایله باغلان معاهده‌ده بوندای بر تعهد یوقدر. فی‌الحقیقه، ساویت حکومتی بو تعهدنی معاهده متنیگه کیرتیشنی تکلیف ایتدی ایسه‌ده، له‌هستان حکومتی، قومینته‌رن ایله ساویت حکومتی آراسندا سیقی بر پروغرام وه تشکیلات رابطه‌سی دوام ایتدیکچه بوندای بر تعهدنك عملی بر أهمیتی بولماسلغینی، چونکه بونك فعلده له‌هستان طرفندان قبول ایتلگه‌ن بر طرفلی تعهد بولوب قالاجاغینی توشونوب او تکلیفنی رد ایتدی. فقط، فرانسه‌نك باشقا بر وضعیتده ایکه‌نلگی آڭلاشیلیب قالدی. فرانسه‌نك مستملکه‌له‌ری وه اوز مانداتی آستندا سوریه که‌بی مملکتله‌ری بار. فرانسوز مستملکه‌له‌رنده، خصوصاً هندو-چینی‌ده بر نیچه ییللاردان به‌ری قوممونیستلق تشویقاتی یوروتولمه‌کده‌در. بربریسینك تمامیت ملکیه-

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

سينه قارشى تشويقات-ترغيبات يوروتمه‌كده‌ن ساقلانماق حقنده قار-
شيلقلى تعهدنامه امضالاماق يوليله فرانسه حكومتى موسقواحكومتينك
هندو-چينى وه باشقا انقلابچيلارغا كورسه‌توب تورغان ياردەمينى
توقتاتاجاغينى اميد ايته‌در. فقط، بو اميدله‌ر بيهوده‌در! بالذات بولشه-
ويكله‌رنك آچيق صورتده اعتراف ايتوله‌ريگه كوره «ساويت حكو-
متى ايله قوممونيست بين‌المللى (قومينته‌رن)، عينى بنانگ تيگى ايله
تامندان عبارت‌در». اونلاردان برى بولماغاندا، باشقاسينك وجودى
غيرممكن بر نه‌رسه‌در وه ساويت حكومتينك هيچ بر تورلو عهدنامه-
لارى بو حالنى اوزگه‌رته آلمايدر. ساويت حكومتى بو معاهده‌نگ
5 نچى ماده‌سيله فرانسه‌ده ياشاوچى روس وه غيرى روس مهاجر
تشكيلاتلارينگ، خصوصاً سياسى تشكيلاتلارنك وه بونلارنك مطبو-
عاتينك — غازيتا، مجموعه‌له‌رنك — يوقاتيليشينى قصد ايته‌در.
لاكن بو هيچ ممكن بولماغان بر نه‌رسه‌در. چونكه، بو تينچ سياسى
تشكيلاتلار وه اونلارنك مطبوعاتى، فرانسه‌ده بو مملكتنگ سياسى
حريت، مطبوعات حريتى حقنداغى حكمى بارچا اوچون جارى
قانونيغا اساساً ياشاماقدادر. بولشه‌ويكله‌ر ايسه قوممونيست تشكيلاتلا-
رينى — هه‌م‌ده يالغز بونلارنى گنه — بوتون دونيادا جارى نظام وه
اصولغا قطعى دوشمان بولغانلقلارى اوچون، حمايه قيلادرلار وه
آقچا ايله تأمين ايته‌درله‌رده اوز چيگه‌ره‌له‌رى ايچنده قوممونيستلقدان
باشقا هيچ بر تورلو فرقه وه تشكيلاتگه تحمل ايته آلمايدرلار.
فرانسه‌ده وه آوروپانك باشقا مملكتله‌رنده، بوتون فرقه‌لارغا سياسى
حريت بيريلگه‌ن وه اجنبيله‌ر بو ييرده مطبوعات حريتنده‌ن، طبيعى،
فرانسه‌نك ايچكى سياسى حركتى وه سياسى فرقه‌كوره‌شيگه قار-
يشماسلق شرطيله، فرانسه‌نك اوز تبعه‌له‌ريله بردرجه‌ده فائده‌له‌نه‌درله‌ر.

بس، بو معاهده‌لارنك أهميتى نه‌ده‌ن عبارتدر؟ برنچى، بو
معاهده‌لارنك عمومى احوال روحيه‌نى قانداى‌دا بولسا بر آز يومشا-

تاجاغى شبهه‌سزدر. سوگرا شونى قيد ايتمه‌ك لازم، كه بو معاهده-
لار ساويت حكومتينى معناً كوچه‌يتره‌در. ساويت حكومتى قومينته‌رن
ايله اوز رابطه‌سينى ذره قادارده أوزمه‌سده‌ن، اوزينك سوك درجه‌ده
صلحپرورلگنده‌ن بحث ايتيشگه يه‌نه امكان تاپاچاقدر وه بولشه‌ويك-
له‌رنگ بو «خارجى غلبه»لارى ساويت اتفاقى ايچنده خلقنگ
احوال روحيه‌سينه‌ده تأثير ايتمه‌ى قالالمايدر. بز بو ييرده معاهده‌نك
له‌هستان اوچون بولغان أهميتنى‌ده قيد ايتب اوتمه‌ك ايسته‌رديك.
له‌هستان هه‌ر زمان ساويت روسيه ايله آلمانيا تامانيدان بولادورغان
«مشترك ضربه» قورقوسى آستندا تورادر. بولشه‌ويكله‌رنك له‌هستان-
گه قارشى 3 نچى بر دولت تامانيدان اعلان ايتله بيله‌جه‌ك بر
محاربه‌گه هيچ بر صورتله قاتناشماسلق حقنداغى تعهدلارى له‌هله‌ر-
گه بر پسيخولوژيك تينچلك بيره‌در.

فقط، بولشه‌ويكله‌ر ايتكه‌ن تعهدلارينى توتارلارميكه‌ن؟ بونلا-
رنك باريسى‌دا ايكنچى بيش ييللق پلاننك قانداى انكشاف ايتشيگه
باغليدر. بيش ييلليقنگ موفقيتى، ايندوستريله‌شنك أولگوروشى
بوتون دونيا اوچون بولشه‌ويك تهلكه‌سى ديمه‌ك بولاچاقدر. ذاتاً،
«انقلابچى شرق» ديگه‌ن موسقوا مجموعه‌سنده: بيش ييللق پلان
موفقيتلى صورتده بتيريلديكى تقديرده ساويت حكومتينك اولتيماتوم
بيره‌چه‌گنده‌ن بحث ايتلگه‌ن بر مقاله اوقومادقمو؟ هه‌م‌ده كيمگه
قارشى ديب اويلار ايديگز؟... — توركيه‌گه!   م.

* * *

بوكونكى توركستان احوالندان

باشقارمادان: توبه‌نده‌كى معلومات توركستاندان ياقيندا قاچيب چيققان بر يورتدا-
شمز تاماننداند كونده‌ريلمشدر. بر آز قيسقارتيب باسماقدامز. ساويت
حكومتينك توركستاندا كوب مكتبله‌ر آچغانلغينى، طبيعى، هيچ كيم رد ايته آلمايدر. فقط
بو مكتبله‌ر ملى قارافته‌ردان بوتونلاى اوزاق وه بيليم هه‌م تأمينات جهتنده‌ن يه‌ك توبه‌ن
درجه‌ده‌در. «عالى مكتبله‌ر»ده‌ن سانالادرغان «آفتو-يول اينستيتوتى»، «قولخوز-

چیلق وه ییر توزولوشی اینستیتوتی» وه شونگه اوخشاش مکتبلەر تورکیه وه آوروپاداغی اورتا درجەلی تەخنیك مکتبلەری درجەسینی آشمایدر. شونی هەم اونوتمایلقکه تاشکنددەکی «اورتا آسیا دارالفنونی» («ساکو»)دە تورکچه اوقوما-یازمانی بیلمەیدرگەن تورکستانلو «طلبەلەر» بارلغینی وقتیله «یاش تورکستان»دا تاشکند غازیتالاریندان کوچوروب باسمشدق. اوقوچیلاریمزنك نظر دقتینی اوزیگه تارتادرغان تاغین بر نقطه — روس بولشەویکلەرینك عالی تحصیل کورگەن تورکستانلیلارغا کورسەتوب تورغان یاراماس معاملەلەریدر. یاروغلقا اومتولغان تورکستانلیلار شو ساویت مکتبلەرینی هەم تولدورماقدالار. شو مکتبلەردەن چیقیب خلقیمزنك ملی حقوقی، ملی بەنلیکی اوچون کورەشمەکدە بولغان تورکستانلیلارنك کوبچیلك تشکیل ایتەدرگەنلیکندە بز هیچ وقت شبهه ایتمەس ایدیك. توبەندەکی مقاله ایگەسیدە بزنگ شو فکریمزنی تصدیق ایتمەکدەدر.

حال حاضردا اوزبیکستان قیشلاقلارینك هەر ایکیسندە بولماسا هەم هەر اوچندە بر باشلانغیچ مکتبی بار. بونلاردان باشقا 50-40 یاشلق آداملار اوچون پولسز کیچکی قورسلار آچیلغان. بو قورسلاردا ایشدەن قایتقان قولخوزچی دهقانلار، ایشچیلەر اوقوما-یازما اورگەنەدرلەر (پلان بویونچا اوزبیکستانده 1933 نچی ییلنگ سوڭیغاچا سوادسزلق توگەتیلمەلیدر.)

تورکستاننك اوزبیکستان بولومنداغی هەر 6-5 قیشلاق آراسیدا بیش ییللق بر قولخوز یاشلاری مکتبی بار.

شهرلەر وه رایون مرکزلەرندە باشلانغیچ مکتبلەرنگ سانی کوبگنەدر. مثلا: سمرقند شهرینگ اوزندە گنه 112 نومرلك باشلانغیچ مکتبینی اوزکوزم بلەن کوروش مەنگه میسر بولدی.

I — تورکستاننگ اوزبیکستان بولومندا حال حاضردا موجود بولغان اورتا مکتبلەر:

1 — فیض‌الله خواجه تعلیم-تربیه تەخنیکومی (خاتون-قیزلار اوچون)، سمرقندده. 2 — ستالین تعلیم تربیه تەخنیکومی (ایرکەك هەم قیز بالالار اوچون)، سمرقندده. 3 — رابفاك (رابوچی فاکولتەت-ایشچیلەر فاکولتەتی)، سمرقندده. 4 — مەد (طب) تەخنیکومی (سمرقند، تاشکند، فەرغانەدە برەر). 5 — تاجیك خاتون-قیزلار تەخنیکومی، سمرقندده.

6 — تاجیك ایرلەر تەخنیکومی، سمرقندده. 7 — صنعت تەخنیکومی، سمرقندده. 8 — موزیکا تەخنیکومی، (سمرقند، تاشکند، فەرغانەدە برەر). 9 — اوزومچیلك وه باغچاچیلق تەخنیکومی، سمرقندده. 10 — بویوك مویوزلو حیوانات تەخنیکومی، سمرقندده. 11 — ییر توزولوش تەخنیکومی، سمرقندده. 12 — تیمیرچیلك تەخنیکومی، سمرقندده. 13 — مالیه تەخنیکومی، سمرقندده. 14 — آفتو-یول تەخنیکومی، سمرقندده. 15 — تاشکند تعلیم-تربیه تەخنیکومی. 16 — قوقان (خوقند) تعلیم-تربیه تەخنیکومی، 17 — بوخارا تعلیم-تربیه تەخنیکومی، 18 — عدلیه تەخنیکومی، سمرقندده. 19 — فەرغانه قیشلاق خوجالغی تەخنیکومی. 20 — فەرغانه ایپەکچیلك تەخنیکومی. 21 — خیوه، اورگەنچ، سورخان دریا تعلیم-تربیه تەخنیکوملەری.

یوقاریدا آتلاری تیلگه آلنغان اورتا مکتبلەردە اڭ آزی 400-500 اوقوچی بار[1]. اورتا مکتبلەر اوقوچیلارینك کوبچیلگی اوزبیکلەردر. آفتو-یول، طب، قیشلاق خوجالغی کەبی مکتبلەردە 20-30 فائض روسلارنی اوچراتیش ممکن (تعلیم-تربیه تەخنیکومی کەبی مکتبلەردەکی روس اوقوچیلاری آراسندا بتته-یاریمتاسی اوزبیکچەنی یاخشی بیلسەدە باشقا مکتبلەردە بونداینلارنی اوچراتمازسز).

اورتا مکتب اوقوچیسی مکتبنی بتیرەرکەن روس تیلینی بیلیب چیقیشغا مجبوردر. حاضر اوبیکستان برنچی باسقچ مکتبلەرینك اورتا معلوماتلك اوقوتوچیلار بلەن تأمین ایتلگەنلگینی سویلەش ممکن (*). اوزبیکستان خلقیدان تورلو علمی ساحەلەردە عالی تحصیل کورگەن ییگیتلەر میگدەن آرتقدر. بولاردان باشقا هەر ییلی تورکستان شهرلەرندەکی وه ماسکاو، لەنینغراد، کییف، خارقوف، باکو کەبی

(1) هەر بر مکتبدە دیپلمەکچی بولسا کیرەك. باشقارما.

(*) بو یاڭلیش. اکرام اوغلی اکمل‌نك بولتور یازدا تاشکندده اوقوغان معروضەسیغا کورە، اوزبیکستاننگ برنچی باسقچ مکتبلەری بر طرفده تورسون، حتی اورتا مکتبلەری اوقوتوچیلارینك کوبگنەسی توبەن معلوماتلیلاردر. باشقارما.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

شهرلەرنك تورلو تیپلەردەکی عالی مکتبلەرندەن امیدلی یاشلار
یتیشیب کیله یاترلار (بونلارغا آوروپادا اوقوب یتیشکەن قادرلی
وطنداشلار کیرمەیدر. بونلارنیڭدا قوشساق ساناقنڭ آرتا باریشی
آنیق). شو میڭدەن آرتقراق بولغان عالی تحصیللیلارنڭ دیەرلك
% 60ی قیشلاق خوجالغی متخصصی وە پەداغوغلار، قالغان % 40
ی باشقا ساحەلەر متخصصی (طبیب، مهندس...)درلار.

یوقاریدا کورسەتکەنلەرم حال حاضردا (مەن اوز یورتمدەن
قاچقونچاغا قادار) اوزبیکستانڭ شهر وە قیشلاقلارندا ایشلەمە-
کدە ایدیلەر. بونلاردان باشقا 7 یوزگە قادار زبدە ضیالیلارنڭ
ماسکاو تورما لاریغا، اوزاق سبیریانڭ هجرا کوشەلەریگە سورولگە-
نلکلەری نظردە توتولسون. یىگیتلەریمز روسلارنك سیقیشی، قاماشلا-
ریغا قاراماسدان علمگە جانلاری وە کوڭوللەری بلەن یاپیشقانلار.
تا شول واقتغاچا اوز تورکستانلی اوقوچیلاریمزدان بر مکتبدە
صنفدەن-صنفگە اوتالمای، اوز صنفیدە ایکی ییل قالغان بر اوقو-
چیدە ایسلەی آلمایمەن، ایشیتکەنم هەم یوق.

عالی تحصیل کورگەن یىگیتلەریمزنی بولشەویکلەر ممکن قادار
اوزلەرینڭکی قیلیشغا، اوز خدمتچیلەری قیلیب یتکیزیشکە آرتق
درجەدە اهمیت بیریب اورونەدرلەر. ایککەن توخوملارینڭ بولشە-
ویکلەر ایستەگەنچە کوکەروب، آرزوغا موافق حاصل بیرمەگەنی
اولارنی جودە هەم غضبگە کیلترەدر.

روسلارنڭ آچیق قارشیلغی، ملتچیلگی کوپنچە یىگیتلەریمزنی
چیتکە سورەدر. اونلارنی ایشدەن بیزدیریش (بیقدیریش)، توبەن
ایشلەرگە یوباروب اوزاق قیشلاقلاردا آوارە قیلیش کەبی حالتلەر
کورولوب توریلەدر. مثلا آلمانیادا اوقوب بارغان صالح محمدی
دیگەن بر یىگیتنك یىر ایشلەری قومیسارلغندا ایشلەب تورغان وظیفە-

سندەن بوشاتوب، کەتتە قورغان رایونلارینڭ بریگە اینسترو کتور
(رهبر) قیلیب یوباریلیشی وە تورغون پولاتکەبی روسیە حربی
آقادەمیسینڭ بوتون بولوملارینی برنچیلك ایلە بتیرگەن بر یىگیتنك
سیبسز قامالیشی — حالبوکە بو یىگیت اوچ قیزیل بایراق نشانیگە
ایگە ایدی —، «محللی ملتچیلك»دە عیبلەش کەبی حاللار یىگیتلە-
ریمزنك جودە هەم جانیغا تیککەن. پیچاق سویەککە تاقالغان.

شو یىردە شونی هەم ئەیتب اوتوش کیرەك، کە اوزبیکستاندە یتیشکەن
معارف ایشچیلەریگە اوقوموشلو روسلار آینیقسا قوممونیستلار، عالی
تحصیل کورگەن مدنیتلی «افندیلەر» کوب یامان کوز بلەن قارایدر-
لار. بونلار تورکستانلی معارف ایشچیلەرینك بارچاسیغا ملتچی دیدرلەر.

بولشەویکلەر اوزلەریگە ساتیلغان ساتقین-آزغین ضیالیلارنی
سیوەدرلەر، سیپەیدرلەر. مقصدغا موافق یتیشمەگەنلەرنی آیاغ اوچی
بلەن کورسەتەدرلەر.

اوزبیکستان معارف دائرەلەرینڭ یوقاری باسقیچلاریغا قارا-
ساڭز، روسلارنڭ آینیقسا قوممونیست روسلارنڭ اوتورغانینی کو-
رەسز، مثلا معارف قومیسارلغی وە باشقالار... رایون، شهر معارف-
لەریدە کوبچیلك تورکستانلیلار، بر قسم تاتار، آذربایجانلی لاردر.

معارف ایشچیلەرینڭ خصوصاً معلملەرنڭ آیلقلارینی 3-4
آی بیرمەی قویوشلاری، کوڭوللەرینی ساووتوش، زاریقتریش
وە معلملەرنی بیزدیریش ایشلەری قصداً کورولەدر. بو تورلو تو-
سقونلقلارغا قارامای معارف ایشچیلەری اوز ایشلەریگەچە کەموغدای
محکم یاپیشیب، آچ، یالاڭغاچ بولسالار هەم دوام ایتە یاترلار.

تورکستانلیلاردان معارف ایشلەرینڭ یوقاری قسملارینی نقصا-
نسز أدارە ایتە بیلیشکە قادر لیاقتلی ایشچیلەر بولسادا اولارنڭ
درجەلەریگە موافق ایش بیریلمەگەن، اولار پەستلەردە تینترەب
یورادرلار. (دوامی کیلەجەك ساندا باسیلاجاقدر).

یەنە قازاق اوروغلاری حقندە

(عبدالقادر بیك جوابیغا جواب)

«یاش تورکستان»نگ 35 نچی سانندا قازاق اوروغلاری حقندە یازغان مقالەم عبدالقادر بیکنگ «آذربایجان یورت بیلگیسی» مجموعەسندە (10 نچی سان) غایت آجیقلی بر جوابینی موجب اولمشدر.

مەنم مقالەمدەغی زکی بیکنگ یازدیقلارینگ علمگە خلاف ایکەنلگینی تثبیت ایتەدرگەن اساس نقطەلارنی قازاق اوروغلاری حقندە زکی بیکدەن کوبرەك معلوماتلی بولنان عبدالقادر بیك رد ایتمەیدر. شوندای بولسا هەم عبدالقادربیك مەنم یازدیقلاریمنی زکی بیك گە قارشی «معناسز هجوم» دیب آتایدر. او بو «معناسز هجوم»نی، زکی بیکنك «توکبولات» سوزینی اوزکتابندە یاڭلیش یازماسینگ اونگ بو سوزنی روسلاردان کوچورگەنلگندەن کیلیب چیققانلغینی یازغانمدان چیقاریب اوتوروبدر. عبدالقادر بیکنگ یازغانیغا قاراغاندا، زکی بیك اوچون «نایمانلار» حقندە معلومات منبعی بولغان روس ئەتنوغرافلاری ایمەس، بالذات اوزی (عبدالقادر بیك)نگ 1922 نچی ییلدا یازوب توپلادیغی معلوماتدر وە او سوزنك توغروسیدا «توڭبولات»در؛ بو کلمەنگ کتابدە «توکبولات» شکلندە یاڭلیش أفادە ایتلمەسی ایسە «مصر مطبعەلارندا «ڭ» (ساغر «ك») قوللانیلماسدان اونگ اورنینا دائما عادی «ك» قوللانیلغانلغندان ایمش.

عبدالقادر بیکنگ حد ذاتندە توغرو بولغان بو تثبیتی موضوع بحث ایتدیگمز مسئلەدە توغرو ایمەسدر. عبدالقادر بیك بالذات زکی بیك کتابینگ شو «توکبولات» کلمەسی یازیلغان 36 نچی صحیفەسیغا دقتلە باقسین؛ اوردە عینی «ڭ» حرفینی طلب ایتەدرگەن باشقا یەنە «قاڭلی» وە «قوڭرات» وە 37 نچی بیتدە «چوڭقارا» سوز-

لەرینی کورەدر. زکی بیك بو اوچ سوزنی پەك توغرو اولاراق ایسکیدەنبەری یازیلاکیلدیگی وە ایندیدە قارت آداملاریمزنگ یازماقدا بولغانلاریدەك «ڭ» (ساغر «ك») اورنیغا «نگ»نی قوللانوب «قانگلی»، «قونگرات»، «چونگقارا» شکلندە یازادردا «توڭبولات»(؟)غا کیلگەندە باشقاچا «املا» قوللانادر. بوندان‌دا قیزیغی شوکە عبدالقادر بیکنگ تورك وە مصر مطبعەلەندە یوقلغینی، اونگچون اونگ اورنیغا دائما عادی «ك» قوللانیلادرغانلغینی ادعا ایتدیکی «ڭ» (ساغر «ك»)نی زکی بیك کتابینگ 37 نچی بیتندە 8 نچی قاتاردا «کولدەنەڭ» سوزیندەدە قوللانمشدر!

بونیڭلە مەن عبدالقادر بیك «آذربایجان یورت بیلگیسی» مجموعەسینی وە اونگ اوقوچیلارینی آلداماقچی بولدی دیە آلمایمەن، فقط عبدالقادر بیك بونیڭلە اوزینگ مدافعە ایتمەك ایستەدیگی اثرنی دقتلە اوقوماسدان چیققانلغینی اثبات ایتەدر.

مەنە بو سببدەن مەن زکی بیکنگ علمگە خلاف اصولدە روس ئەتنوغرافلارینی تعقیب ایتدیگنە بوتونلای قانعدرمەن وە بعضی اوروغ اسملەرینی وە خصوصاً «توکبولات» اوروغینی روسلاردان کوچورگەنلگندەن بحث ایتشدە حقلیدرمەن.

«نایمان» اوروغ وە آریسلارینگ اسملەرینی عبدالقادربیکنك بالذات اوزی یازوب آلغانلغنە ایناناممەن؛ لکن عبدالقادر بیك بونلارنگ بارچاسینی یالغز سیستەم جهتندەن‌گنە ایمەس، حتی املا جهتندەن‌دە توغرو یازوب آلغانلغینە مەنی قاندیرا آلمایدر. مثلا: «توڭبولات» سوزندەن سوڭ کتیریلگەن «شوستان» سوزی — بو سوزدە یتوشمەیدرگەن حرف بارچا مسلمان مملکتلەرینگ مطبعەسندە بولووی ضروری بولماقلار برابر — یەنە یاڭلیشدر. اوروغ اسملەرینك مطبعەدە شو وە یا بو حرفنك یوقلغی بلەن ایضاح ایتلەبیلمەیدرگەن یاڭلیشلقلاری زکی بیك کتابندە تولوب یاتوبدر. مەن،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

يوقاريدا كورسەتيلگەن وە مسئوليتي عبدالقادر بيك اوستينه توشه‌دركەن «توكبولات» وە «شوستان»دان باشقا يەنە بر نيچه مثال كتيرەمەن. مثلاً: «بوپتاى»؛ «جيمير»، «آدبان» (اولوغ يوزده)، «آتبغاى»، «قانجاغالى»(آرغين»لاردا)، «جاسيكور»(*) «كوتكو‌لاچ»، «قاراكيسه»، «سومروق»، «ايتەمگه»، «رەضان» (كيچيك يوزده) وە باشقالار. بو اوروغ اسملەرينك توغرو افادەلەريني بو يردە كتيرمەيمەن؛ بو وظيفه زكى ايله عبدالقادر بيكلەرگه توشەدر.

اصلنده بو قادار بلەن اكتفا ايتيشم لازم ايدى. لاكن عبد‌القادر بيكنك بعضى اخطارلارى مەنى بو جوابمنى بر آزدا اوزات‌ماقغا مجبور ايتەدر. عبدالقادر بيك زكى بيكنك توركستان وە تورك تاريخى اوستندا 22 ييللق علمى خدمتندەن بحث ايتەدر. اگر زكى بيك يالغز ايسكى منبعلەرنى تدقيق وە عصرى معلوماتنى توغرو تثبيت ايتمه‌كله مشغول بولسايدى، اوگا لائق حرمتنى كورسەتوچى‌لەرنيك ايك باشندا مەن تورار ايدم. فقط اورتادا باشقا بر زكى، «علمى» بركتابده شعورلى بر صورتده يالغانچيلق وە افترا سياستى يوروتوچى بر زكى توراددر، كه اونك بو خيانتكارانه «قليقلاريني» هيچ بر «علمى» پردە ايله «بوركەش» يارامايدر.

مەن، آنقارا تاريخ قونفرەسنده زكى حقنده وە زكى عليهنده سويلەنگەن فكرلەرگه تماميله قوشولمايمەن. لاكن بر گنه خصوصده هيچ بر كيمسه اعتراض ايته آلمايدر، كه اوده، حاضرغى توركيه‌معارف وكيلى دوقتور رشيد غالب بيكنك سويلەديگى كەبى، زكى بيكنك علمى مەتودولوژى بابنده بوتونلاى نادان ايكەنلگيدر. زكى بيكنك بو كەمچيلگى، غرب مفهومنده مضبوط مەتودى يوقلغى، خصوصنده اونك آلمان دوستلارندان بريده — بعضى آوروپا علمى

(*) آينيقسا شو سوزنى زكى ايله عبدالقادر بيكلەرنك قالايچا سويلەر ايكەنلك‌لەريني (افاده ايتەدرگەنلكلەريني) ايشيتسەيدم!

مؤسسەلەريگه يازغان مكتوبلەرنده متمادياً زكى‌نى: بارتولدنك صادق شاگردى وە معاقبى، «تورك تاريخى بابنده حاضرغى تورك شوونيزميغا» قارشو جسارتله باش كوتەرگەن، ديب ماقتاماق صورتيله — يازادر. زكى‌نك علمى مەتودولوژى‌دان خبرى يوقلغى، هيچ بر يردە اونك قازاق اوروغلارى حقنده يازديقلارنداغى قادار آچيق كورونمەيدر.

مەنم مقالەمنك ماهيتى مەنه بوندان عبارتدر.

عبدالقادر بونى «معناسز» ديب تاپادر.

بو «معناسز» سوزينى عبدالقادر بيك نيچين آنقارا قورولتايندا زكى‌بيك‌گه قارشى چيققان كيشيلەرگه قارشى قوللانماى قالدى؟

عبدالقادر بيك توغانم زكى بيك‌گه «ساغر «ك» اوستوندا كورسەتديكى حسن نيت وە دوستلغينى، نهال بيكنك «سارتلار» حقنده يازديغى كوزنەتسوف فكرلەريگه زكى بيكنى «منبع» ايتب آليشينى رد ايتمه‌كله كورسەتسەيدى، داها ياخشيراق بولماسميدى؟

چوقاى اوغلى مصطفى

* * *

فيليپين استقلاليتى

آلمانيانك معتبر دەموقراتچى غازيتالارندان سانالغان «فوسسيشه تسايتونغ»نك اوتكەن دەقابرنك 20 سنده چيققان ايرتەلەبكى ساندا بو غازيتانك شمالى آمريقا برلەشكەن جمهوريتلەرى حمايەسى آستندا بولغان فيليپين آراللاريغا (آدالاريغا) يوللاغان مخصوص مخبرينك بو آراللار خلقينك استقلال مجادلەسينى تصوير ايتەدرگەن بر مقاله‌سى يازيليب چيقدى. غازيتانك بو مقاله باشندا يازغان مقدمەسينه نظراً «آمريقا قونغرەسى (ملت مجلسى)، آمريقا سايەسنده باى‌بولغان

وه عینی زماندا آمریقا شرقی آسیا سیاستینگ آلغی قاراوولینی تشکیل ایتکه‌ن فیلیپینلیله‌رگه 8 وه یا 10 ییل ایچنده تولوق سیاسی استقلال بیریشگه حاضرلغینی بیلدیرمشدر».

اوزون زمانلاردان‌به‌ری منحوس چار وه بولشه‌ویك روسیه‌سی بویوندوروغی آستندا ایزیلیب کیلگه‌ن وه استقلال تشنه‌سی بولغان بزله‌ر اوچون غایت مهم بو معلوماتدان بر قسمینی تو‌به‌نده اقتباس ایله، بوگون بولشه‌ویکله‌ر طرفدان أڭ قهار وه ظالم دیب کورسه‌تیلمه‌کده بولغان آمریقا قاپیتالیست دولتینگ اوز حمایه‌سی آستنداغی فیلیپین خلقیغا نسبتاً یوروتدیگی سیاستی ایله، اوزینی «مظلوم ملتله‌ر حامیسی» دیب آتاغوچی روس بولشه‌ویك حکومتینك اوز استیلا پنجه‌سی آستنداغی «ملی جمهوریتله‌ر»گه قارشی یوروتدیگی ایگ ظالمانه مستملکه، استثمار وه آچلق سیاستی آراسنداغی تاغلار قادار بویوك فرقنی کورسه‌توب اوتمه‌کچی بولامز.

16 نچی عصرده‌نبه‌ری، کیچیك بر فاصله ایله، ایسپانیا قول آستندا بولوب کیلگه‌ن فیلیپین آراللاری 1899 نچی ییلدا — ایسپانیا آمریقا محاربه‌له‌ری نتیجه‌سنده عقد ایتلگه‌ن پاریس معاهده‌سی موجبنچه — آمریقا حامیلغینه (پروته‌کتوراتنه) اوتکه‌ن ایدی.

برکوب آیریم آراللاردان مرکب فیلیپین آرشیپه‌لی (آدالار توپلامی) شکر قامیشی، پرنچ، که‌ندیر، قوقوس وه باشقالار یتوشدیره‌درگه‌ن غایت اونوملو توپراققا، کومور، تیمیر وه باشقامعدن کانله‌ریگه ایگه‌در. اونگ آمریقا اوچون حائز اولدیغی سیاسی أهمیتی ایسه یوقاریدا قید ایتلب اوتدی.

فقط بونگله برابر بو آراللار مملکتی آمریقا قولیغا اوتکه‌نده‌ن سوڭ 1907 نچی ییلدا اوز قانون اساسیگه نائل بولدی. («بونگله برابر» دیمز، چونکه، بوندای قیمتلی بر أولکه روسیه قول آستیغا توشسه‌یدی اوده بزنك عاقبتمزغا یولوقان بولور ایدی.)

غازیتا مخبری اوز مقاله‌سنده آمریقا حاکمیتینك اوتوز ییل

ایچنده بو مملکتگه کوچلو بر یوکسه‌لیش کتیرگه‌نلگینی وه بونی فیلیپین استقلالی فکرینك أڭ رادیقال طرفدارلاری‌دا اعتراف وه تقدیر ایتمه‌کده اولدوقلارینی قید ایته‌ره‌ك یازادر: «خلق حفظ الصحه‌سینی (ساغلقنی ساقلاشنی) یاخشیلاشتریش وه بالالار أولومینی که‌مه‌یتریش یولی بله‌ن 1903 نچی ییلدا 6 میلیون 7 یوزمینگ بولغان مملکت نفوسی 1931 نچی ییلدا 13 میلیون 5 یوز مینگگه چیقاریلمشدر. کوبده‌ن‌به‌ری دولت کیلیرینگ اوچده بری ($^1/_3$) مکتبله‌ر وه اونده بری ($^1/_{10}$)ده ساغلقنی ساقلاش ایشله‌ری اوچون صرف ایتلمه‌کده‌در.»

چار روسیه‌سنك تورکستان خلقیدان توپلانغان میلیونلارچا سوم دولت کیلیرنده‌ن — روسلاشترماققا خدمت ایتکه‌ن مؤسسه‌له‌رنده‌ن باشقا — خلقیمزنك حقیقی مکتب وه معارف احتیاجلارینا وه‌حفظ الصحه‌سنه بر قاراچاقا هه‌م صرف ایتمه‌گه‌نلگینی بر یاققا قویایلق، فقط «أڭ توغرو ملی سیاست یوروتمه‌کده» اولدوقلارینی ادعا قیلیب بار-بار باقیریب تورغان حاضرغی قیزیل روس ایمپه‌ریالیستله‌رینك بو «ملی سیاست»له‌ری حقیقت حالدا نه درجه‌گه قادار «توغرو»در؟ تورکستان خلقی اوچون آچیلغان کمیتچه «سانسز» ساویت مکتبله‌رینك یوزده قانچاسی کیفیتچه‌ده تورکستانداغی روسلار اوچون آچیلغان مکتبله‌رگه یتوشه‌آلادر؟ تورلو قیینلقلارله اورتا وه یوقاری اختصاص مکتبله‌ریگه کیرگه‌ن وه اونلارنی موفقیتله بتیره بیلگه‌ن تورکستانلیلارغا لائق اولدوقلاری اورونلارنی ایگه‌لله‌شکه یول بیریلمه‌ی تورغانلغی — بونلارنك بارچاسی اوقوچیلاریمزغا «یاش تورکستان» بیتله‌رنده ساویت منبعله‌رنده‌ن آلنوب کوب تاپقیر یازیلغان معلوماتدان ییته‌رلك قادار بیلگیلیدر.

فیلیپین خلقی کوبده‌ن اوز معظم وه مکمل دارالفنون، یوکسه‌ك ته‌خنیك وه اختصاص مکتبله‌ریگه ایگه بولغان. او مکتبله‌رده تحصیل کوروچیله‌ر فیلیپینلیله‌ردر. تورلو ساحه‌له‌رده میگله‌رچه یتوشمش

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

آداملارى بار. مملكتده يتوشەدرگەن خام محصولاتينى ايشلەبچيقاروچى تورلو فابريقالار تيكيلگەن. بو ييردە يتوشكەن وە ايشلەبچيقاريلغان شكر، كەندير، قوقوس ياغى وە باشقا ماللار بوگون آمريقانك اوزى اوچون قورقولو بر رقيب حاليغا كيلمشدر. چونكه فيليپين اخراجاتينك يوزده سكسانى (80%) گومروكسز بر صورتده آمريقاغا كيرەدر. فيليپين زراعت محصولاتينك آمريقا ييرلى محصولاتيغا رقابتى آمريقا شكر صنايعى تامانيدان حمايه ايتلگەن آمريقا ييرلى مال حاميلارينى (پروتەكسيونيستلەرينى) آياقلانديرمشدر.

بردە «يوز ميڭلەرچه فيليپين ايشچيسى هيچ بر قيد وە شرطغا — آمريقا مهاجرت قانون وە نظامنامەسنه — تابع توتولماسدان آمريقاغا كيتب، اوزلەريگه ايش تاپقانلار. بو جهتدەن فيليپينليلەرنك سياسى استقلال آرزوسينك آمريقا قونغرەسنچه قبول ايتلمەسى، يالغز ملتلەرگه تام حريت تەزينى اورتاغا آتوب كيتكەن متوفى آميريقا رئيس جمهورى ويلسون روحينڭ خاطرى اوچون بر ايديئاليستلك فداكارلغى بولماسدان، حقيقى (رەآل) اقتصادى سببلەردەن وە خصوصاً فيليپينلەر اوچوندە گومروك وە مهاجرت چيگەرەلەرى قورماق امكانى قازانماق ملاحظەسندەن كيليب چيققان بر نەرسەدر.

تا ايسكيدەن چار روسيەسى اوز قول آستنداغى أولكەلەرگه قارشو بونك بوتونلاى عكسى بر سياست يوروتوب كيلگەن ايدى. بولشەويك روسيەسى ايسه عينى چار روسيەسينك بو مستملكه سياستينى بر نيچه تاپقير شدتيله دوام ايتديرمەكدەدر.

«فيليپينلەر تاريخندە ايسپانيوللارنك حرتى وە اقتصادى حاكميتيگه قارشى آچيلغان انقلابى كورەشلەر دورى بار. بو مجادلەلەر ژوزە ريزال (José Riza) نامندا بر حريت قهرمانىدە ياراتمشدر. بو استقلال قهرمانى اوزون بر سورگون حياتندان سوڭ 1896 نچى

ييلى 30 دەقابردا آتوب أولدورولمشدر. اونك أولومى، 1898 دە، ايسپانيا-آمريقا محاربەسنده مانيلا شهرينك آمريقا قوشونى تامانيدان آلنماسيلا بيتكەن قانلى عصيانلارغا سبب اولمشدر.» «آمريقا دولتى ريزالنى حريت قهرمانى اولاراق تانيمش، حتى اونى أولدورولديگى ييردە تيكديگى معظم بر هيكل ايله خاطرلاماقدادر.»

بونداى بر حركتنى روس بولشەويكلەرندەن وە بوگونكى بولشەويزمنك نشئت ايتديگى روس ملتندەن اوميماق ممكنميدر؟ هيهات!... موسقوا حكومتينك قاراسىدا، قيزيلىدا، اوز استيلا وە اسارتى آستيغا آلديغى خلقلارنك ملى استقلال قهرمانلارينى تانيماق بر ياقدا تورسون، حتى او أولكەلەردە «استقلال» سوزينك آغزغا آلنماسندان‌دا أجلدەن قورقانداى قورقادرلار.

فيليپين خلقى بوكون اوز استقلاليت دعواسينى بورونغيدان داها كوچلو بر صورتده يوروتمەكدەدر. آمريقا حكومتى 1899 نچى ييل 11 نچى آپريلدە فيليپين آراللارينى آمريقا حاميلغينه (پروتەكتوراتنه) بيرگەن پاريس معاهدەسينى امضالاركەن، ياقين بر مدت ايچندە فيليپينليلەرگه تاماستقلاليت بيريشنى وعدايتكەن ايدى. بو وعدە يرينه يتيريلمەگەندەن سوڭ فيليپين خلقى اوزينى «مستقل جمهوريت» اعلان ايتكەن وە نقط بو جمهوريت بر نيچه آى سوڭرا آمريقا حكومتى تامانيدان تارقاتيليب يوباريلگەن ايدى. مەنه شو زماندانبەرى فيليپين استقلال حركتى هيچ توقتاماسدان دوام ايتب كيلمەكدەدر. واشينغتون شهريندە بو حركتنك «فيليپين پروپاغاندا بيوروسى» نامندە قوتلى تشكيلاتىدە بار. بونك باشندا ييللاردانبەرى ايشلەب تورغان پەدرو سابيدو (Pedro Sabido) وە فيليپين سەناتى رئيسى ل. كەزون (L. Quezon) فيليپين استقلال حركتينك ايڭ اودلو وە كوچلو باشلقلارندان سانالورلار. بونلار آمريقانك فيليپين اوچون قيلغان بوتون فداكارلقلارينى، ياخشيلقلارينى تقدير وە آمريقا ايله فيليپين آراسنداغى سربست تجارتنك اوز وطنلارى او-

چون تأمین ایتدیگی اقتصادی فائدەلەرنی اعتراف ایتمه‌کله برابر یەنه — موقت اقتصادی قینلقلار بهاسنەده اولسا — فیلیپین آراللارینك آمریقادان بوتونلای آیریلیشینی وه مستقل بولووینی طلب ایتمه‌کدەدرلەر.

1932 نچی یبلی آپریل آیندا آمریقا پارلاماندا فیلیپین مسئلەسی قارالغان وقت اوزمانغی حکومت فیلیپینلیلەرگه استقلالیت‌بیریشگه قارشو چیققان ایدی. 1932 نچی ییل 14 نچی دەقابرده ایسه آمریقا سەناتی‌ده — 19 غا قارشو 54 تاووش بلەن — پارلامان قراریغا قوشولدی؛ فقط بر نیچه مادەلك شرط قویدی: بوگا نظراً فیلیپین آراللاریغا 1945 نچی ییلدا استقلالیت بیریلیر؛ اما بو «اوتکونچی‌مدت» ایچنده فیلیپیندەن آمریقاغا کیرەدرگەن شکر، قوقوس یاغی کەبی ماللار، چیت أولکەلەردەن کیرەدرگەن ماللار قاتاریندا «قونتینژان» (چیتدەن کیرەدرگەن ماللارنی ویرگی ایلەچیکەرەلەش) قانونیغا تابع قیلینادر.

فقط حال حاضرده، اوزاق شرقداغی بوکونکی سیاسی‌وضعیت سببیله، فیلیپین استقلالیتیگه طرفدار بولوب کیلگەن آمریقا دەموقراتلاری‌دا فیلیپین مسئلەسیگه باشقاچاراق قاری باشلادیلار. چونکه فیلیپین مسئلەسی عینی زماندا هوللاندا، اینگلتەره، فرانسه وه یاپونیا دولتلەرینی‌ده قیزیقتیرادر. یوقاریدا اسمی سویلەنگەن آلمان غازیتاسینك 1933 نچی ییل 13 نچی یانواردا نیو-یورقدان خبر بیردیگنه قاراغاندا آمریقا رئیس جمهوری هووەر فیلیپین استقلالیتی قانونینی رد ایتمشدر. غازیتانك فکرنچه آمریقا پارلامانینك اوچدەایکی کوپچیلك ایله قانوننك قبولیغا تاووش بیریشی ممکن کوروتسەده، لاکن آمریقا سەناتینك بوندای بر تاووش بیریشی غیر محتملدر.

بو قانون قبول ایتلگەن تقدیرده هەم آمریقانك 1945 نچی یبلی اوزوعدەسنده توروب تورماسلیغنی ایندیدەن بیلیب بولماسادا، پرەنسیپ اعتباریله بوندای بر قانوننك اهمیتی بویوکدر.

(1912)

آمریقا اوز حمایەسی آستنداغی بو مملکتگه — تیز یا کیچ — هەر حالدا استقلالیت بیریشگه مجبوردر. بر آغزدان «بز بای، فقط اوزگه دولت تبعەسی بولماقدانسا یوقسول، اما حر بولونی ایستیمز» دیب تورغان 14 میلیونلق فیلیپین خلقی تام استقلالیت آلماسدان تینچیمەسه کیرەك.

چاغاتای

* * *

ساویتلار اتفاقنده

I — «پراودا» غازیتاسینك 30 نچی دەقابر نومروندەکی «سوسیالیست ساویت جمهوریتلەر اتفاقی»نك توزولگەنیگه اون ییل‌تولوشی مناسبتیله یازیلغان باش مقالەسنده ملتلەر مسئلەسی حقنده توبەندەگی «خلاصه»نی کورەمیز:

«بین‌الملل بایراغینی یاپینغان بویوك روسلق شووینیزمی فرقەنك ملی سیاستینی اوزگەرتیب، پرولەتاریات دیکتاتوراسینك اوزمملکتمزده سوسیالیزم قوروش وه بین‌الملل انقلاب ظفری اوچون قوردیغیمز ملی جمهوریتلەرنی مطلقا یوقاتوب یوباریشغا حرکت ایتمه‌کدەبولسا، یرلی ملتچیلك‌ده بین‌الملل ایمپەریالیزم کوچی قارشیسندا، ساویتلار اتفاقنده یاشاوچی خلقلەرنك برلگینی قوتسزلاندریشقا خدمت ایتمه‌کدەدر...»

پرولەتاریات دیکتاتوراسینگ أڭ مهم تانیلغان غازیتاسینك تصویر ایتدیگی بو «خلاصه» ایکی مهم نقطەنی یەگیدەن کوز آلدیمزغا کتیرمه‌کدەدر: 1) بولشەویك انقلابینگ روسیه ملی حدودیگه مخصوص بولوب قالمایدرغان بین‌الملل اختلال حرکتی ایکەنلیگی («استانبولداغی «جمهوریت» غازیتاسینك نظر دقتینه!)؛ 2) روس پرولەتاریات دیکتاتوراسی آستیغا قاراکوچ ایله توپلانغان غیری‌روس ملتلەر ایله روسلار آراسنداغی مناسبتلەرنك ییتدیگی درجەده کیرکینلەشکەنلیگی.

(1913)

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بولشەويك انقلابينك 15 نچيدەن 16 نچى ياشيغا آياق باسيب توردیغی زمان حاصل بولغان شو «خلاصه» هەر کیمنك خاطرندا ساقلانماليدر.

II — دینگه قارشی «بیش یىلاق» پلان

اوتكەن ماى آيينك 15 ندەن باشلاب كوچكه كيرگەن ساويت حكومتينك دينگه قارشو «بيش ييللق» پلانى اساس نقطەلەرى توبەندە گيلەردەن عبارتدر:

برنچى ييل ايچندە (يعنى 1933 نچى ييلنك يارميسيغاچا) بوتون ساويتلار اتفاقندە دينى مكتبلەر قاپاتيليب، روحانيلار هەر نەرسەدەن محروم ايتيلەچەك، عبادتخانەلەر قاپاتيلاچاقدر.

ايكنچى ييلى دينچيلەر هەر تورلو خدمتدەن هايداليب، دينى اثرلەرنك نشر ايتليشى وە مقدس نەرسەلەرنك قوللانيليشى منع ايتيلەچەكدر. اوچنچى ييلى دينى وظيفەلەرندەن وازكيچمەگەن روحانيلارنى ساويتلار توپراغيدان هايداب چيقاراجاقلاردر.

خلاصه 1937 نچى ييلنك برنچى مايغا قادار ساويتلار اتفاقندە برگنه بولسون عبادتخانه (مسجد، كليسا، سيناغوق)لەر هەمدە دينى فكرلەر قالديريلماياجاق!

III — مجبورى پاسپورت

ساويت حكومتينك بويروغى بويونچا ساويت تبعەلگندەگى 16 ياشقا ييتكەنلەردەن باشلاب هەر كس پاسپورت آلماقا مجبوردر. بو، بولشەويك غازيتالارينك يازديقلارينا كورە، ساويت أولكەلەرندە كوندەن كونگه كوچەيوب بارماقدا بولغان «صنفى دشمانلق»قا قارشو بر احتياط تدبيرلەريدر. ساويت حكومتينك رسمى غازيتاسى بولغان «ايزوەستيا» 28 دەقابر نومروسندە «مجبورى پاسپورتدان مقصد، شهرلەرنى سوسياليزم قورولوشيغا اوڭغايسز تانيلغان كشيلەردەن،

پرولەتار مركزلەرينى هەر تورلو صنفى دشمانلاردان، بوتون مملكتنى ايسكى رەژيم قاليقلارندان تازارتماقدان عبارتدر» ديب يازادر.

هەركس اوزينك اوتورديغى ييردەن — شهر، محله، قيشلاق، آوولدان — باشقا بر اورونغا كيلديگى زمان 24 ساعت ايچندە ييرلى ميليس أدارەسيغا پاسپورتينى كورسەتوب، اوزينى معلوم ايتمەلى‌در؛ عكسى تقديردە 100 سومچا جزا (اشتراف) تولەمەليدر...

مجبورى پاسپورت برنچى گەلدە موسقوا، لەنينغراد، خاركوف، كييف، اودەسا، مينسكى، راستوف-دون كەبى بويوك شهرلەر اهاليسى اوچون ييريلەجەكدر.

* * *

ايراندا

I — «اينگلتەرە ايران اختلافى»

ايڭ سوڭغو وقتدا — دەقابر آيندا — ايران ايله اينگلتەرە آراسندا بر اختلاف چيقيب قالدى. بوگا، ايران حكومتينك «اينگلتەرە-ايران نەفت شركتى» („Anglo-Persian Oil Co.“) ايله باغلانغان بر معاهدەنى حكمدەن توشوروشگه قرار قيلوۋى سبب بولدى. مسئلەنك ماهيتى مەنه شوندەن عبارتدر:

1901 نچى ييلدا مظفرالدين شاه حكومتى ويليام نوقس‌دارسى اسمندە بر اينگليزگه ايراندا نەفت كانلارينك ايشلەتيلمه حقينى بيرگەن وە بوگا قارشو ايران حكومتى 100 ميڭ فرانق چاماسندا نقد آقچا آلغان ايدى. بردە بونەفتدان كيلەدرگەن نوقول فائدەنك يوزدە 16 (16٪)سينى ايران حكومتيگه بيريشگه وعده قيلنغان ايدى. دارسى‌نك ايران نەفت منبعلەرى اوستندەگى بو حقى 1909 نچى ييلدا «اينگلتەرە-ايران نەفت شركتى»گه اوتادر. 1914 نچى ييلدا، بويوك جهان اورشينك باشلانيشندان بر نيچەگنه هافتا اول، بو

شرکتگه اینگلتەره دەگیز ناظرلغی ایگه بولادر. شرکت امتیاز حقینك شامل اولدیغی «میدان نەفتون» («نەفت میدانلاری»)، ایران مملکتینك بیش شمالی ولایتندەن — آذربایجان، گیلان، مازندران، آستراباد وه خوراساندان — باشقا بوتون نەفتلی حصەلارینی اوز ایچیگه آلادر. «میدان نەفتون»نك کیگلگی آلمانیا وه فرانسه مملکتلەرینك مجموعی چاماسندادر.

ایران حکومتینك «نەفت شرکتیله» باغلانغان وه حقیقی مدتی آنجاق 1969 نچی ییلدا بیتەدرگەن معاهدەنی یوققا چیقارو توغروسنداغی قراریغا هەم اقتصادی، هەم سیاسی سببلەر باردر. شرکتنك ایران حکومتیگه نەفتدەن کیلگەن فائدەدەن تولاب کیلدیگی 16 %، اینگلیز لیراسینك اوز قیمتینی تام اوچده بر قادار یوقاتووی بلەن ایندیلکده فقط 10 %. غا ئەیلەنمشدر.

سیاسی سبب شوندەن عبارتدر، که ایران ایله «اینگلتەره-ایران نەفت شرکتی» آراسنداغی امتیاز معاهدەسی، ایران دولتینك فعلاً عینی زماندا هەم اینگلتەرەنك هەمده روسیەنك واسسالی بولغان چاغندا باغلانغان ایدی. بلکه ایران حکومتی اوچون «اینگلتەره-ایران نەفت شرکتی» یعنی اینگلیز حکومتی ایله بولغان بو معاهدەنی بوتونلای آتوب تاشلاماق ایندیلك ممکن ایمەسدر. احتمال ایکی تاماندا ایران اوچون داها مقبول بر شرائط اوستنده کیلیشەجەکلەردر. لاکن ایران حکومتینك ایران اوچون عدالتسزلق وه مادتاً غایت آز فائدەلی بولغان بو معاهدەنی بر طرفلی حکم ایله بوزوشقا قرار بیریشنده یەگلی بر دورنك — شرقدا ملی آزادلق انقلابینك ترقی ایتووینی کورمەسلك ممکن ایمەسدر. هەمده وقتیله اوز ایستەگینی مظفرالدین وه احمد شاه حکومتلەریگه اعلان ایته بیلگەن اینگلتەره حکومتی ایندی ایران حکومتینك بو حرکتی یوزندەن ملتلەر جمعیتیگه شکایتله مراجعت ایتمەك مجبوریتنده قالوب اوتوروبدر. بو مسئلەنك یانواردا حل ایتلەچەکی کوتولەدر.

(1916)

II — شاه حضرتلەرینك بیاناتی

لوندون غازیتاسی «دەیلی مەیل» (Daily Mail)نگ 5 نچی غینوار نومروسنده ایران شاهی رضا خان پهلوی حضرتلەرینگ توبەندەگی مفهومده بر بیاناتی نشر ایتلمشدر:

«مملکتمیز اجنبیلەردەن قورتولاجاقدر. امید ایتەمەن، که بر نیچه ییل سوگرا ایران دولتی ایرانلیلاردان باشقالارنگ خدمتیگه هیچ محتاج بولمایاجاقدر. 1934 نچی ییلدا بز زراعت وه صناعت ایشلەریندەن باشقا مؤسسەلەرده اجنبیلەر یاردەمندەن قورتولاجاقمیز....

هەر ملتنك اوز مدنیتی باردر. مەن ایراننك آوروپانك یامان بر صورتی بولماسلغینی ایستەیمەن. ایران اوزیگه اوزی حاکمدر. ایران اوز مملکتینك بایلغینی اوزی یوزەگه چیقاریشغا هەمده اونی اوز کوچی ایله محافظه ایتیشکه حقلیدر.»

III — اینگلیز تیلغراف آجانسینك طهراندان «رەیتەر»گه بیردیگی خبرغا کوره، ایران تجارلەری 1931 نچی ییلی اوقتوبرده ساویتلار ایله ایران آراسندا یاسالغان تجارت معاهدەسندەن ناراضی اولاراق ساویتلار اتفاقندان کیلتریلگەن ماللارنی بایقوت ایته باشلاغانلار وه حکومتدەن شو معاهدەنك اوزگەرتیلیشینی طلب ایتکەنلەر.

ایران تجارلەرینك بو حرکتلەریگه سبب — ساویت حکومتینك تجارت معاهدەنامه شرطلاریغا رغماً ایراننك آذربایجان وه باشقا قاسپی دیگزی اطرافنداغی ولایتلەرینی حددان تاشقاری آرزان بها روس توقوما ماللاریله تولذورا باشلاغانلاریدر. بولشەویکلەرنك بو حرکتلەری («دومپینغ») نتیجەسنده ایراندا ییرلی ماللارنگ ساتیلمای قالیب ایران توقوماچیلارینك آغیر ضربەغا اوچراغانلقلاری سیزیلگەن.

باشقارمادان: بولشەویکلەرنك اوزلەریگه دوست بر مملکتکه «بیش ییللق پلان»نك قسماً گنه بەجەریله بیلگەنده کورسەته باشلاغانی بودر.

(1917)

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

اگرده بو «بیش ییللق پلان» تماملیه اوروننغا کیلسه‌یدی، ساویت «دومینیغی» یالغز ایرانغاغنا ایمه‌س، ساویتلار ایله چیگه‌ره‌له‌نگه‌ن باشقا «شرق دولتله‌ری» گه هه‌م قانلی تیرناقلارینی باتیرار ایدی.

* * *

تأریخی بر قونفرانس

روس تأریخنده قالموقلارنگ رولی

روس حاکمیتی آستندا بولغان غیری روس ملتله‌رنگ ملتچی-مهاجرلارینی وه بونلارنك ملی مفکوره‌له‌رینی بر دوست کوزیله کوروچی بعضی منور فینله‌رنك قاتناشماسیله هه‌لسینغفورس‌دا بر نیچه آی ایلگه‌ری علمی-اجتماعی بر قلوب قورولمشدر. روسیه‌ده‌کی محکوم ملتله‌رنك ملی-مدنی حرکتله‌ریله محیطنی تانیشدیرماق‌مقصدیله مذکور تشکیلات طرفدان قونفرانسلار وه مصاحبه‌له‌ر ترتیب ایتلمه‌که‌ده‌در. او جمله‌ده‌ن اوتکه‌ن ایکنچی تشرین (نویابر) توپلانیشندا آتاقلی تورکولوغ پروفه‌سور غ. ی. رامستید جنوبی روسیه‌ده ییرله‌شمش اویرات قالموقلارنگ تأریخندان یه‌ك قیمتلی بر قونفرانس بیردی.

تیگله‌وچیله‌رگه کوب یه‌گی تأریخی معلوماتلار بیرگه‌ن بو قونفرانسدان آکلاشیلدیغنا کوره قالموقلارنگ بو ییرده وجودگه کیلتردیکله‌ری کوچلو بر خاندانلق روسیه‌نك اولغاییشندا بویوك روللار اویناماش وه مهم خدمتله‌ر ایتمشدر.

پروفه‌سور رامستیدنك اوز علمی تیکشروله‌ری وه معتبر منبعله‌رده‌ن توپلادیغی معلوماته کوره قالموق خاندانلغی روسیه‌نگ دائمی وه صداقتلی متفقی بولمش وه روسیه ایله همحدود بولغان باشقا تورك اوروغلاریغا آغیر وه اهانتکار ضربه‌له‌ر اورمشدر؛ باشقوردستانه قادار آقینلار قیلمشلاردر. چار په‌ترونك آوروپاغا سیاحتی اثناسنده روسیه‌نگ شرق وه جنوب چیگه‌ره‌له‌رینی قالموقلار قورومشلاردر...

(1918)

مشهور پولتاوامحاربه‌سنده(*) اسوچ قرالی ده‌میرباش 12 نچی شارلنگ مغلوبیتنی‌ده روس عسکرله‌رینگ ایمه‌س، قالموقلار باشلوغی Ayuka خانتنگ آتلی فرقه‌سینگ هجوم وه تاکتیك حرکتله‌ری اثریدر. بو قالموقلار قیریم خانلغینگ وه قافقاسیانك روسلار طرفندان استیلاسی چاغندادا اوك آیاق بولمش وه روسلارغا بویوك یاراراقلار کورسه‌تمشله‌ردر. فقط روس چارلغی اونلارنگ بونچا خدمت وه یاراراقلاریغا قارشی مکافات اولاراق قالموق خانلغینی اورتادان قالدیریب، اونلارنی کیچیك کیچیك قبیله‌له‌رگه بولوب، بو صورتله اونلارنك ملی مدنیتله‌رینی بوغمش، محو ایتمشدر. روسلارنك بو وحشتله‌ری قالموقلارنك بویوك بر قسمینی آنا-یورتیگه قایتماقا مجبور ایتمشدر. بو صورتله قالموقلار ملی مدنیتله‌رینی یه‌گیده‌ن جانلاندیرماق امکانینی یوقاتمشلاردر. اویرات-قالموق نسلی بوسبوتون پارچالانمش، بر قسمی جنوبی روسیه‌ده، بر قسمی‌ده موغولستاندا وه قتاینك تورلو ییرله‌رنده یاشاماقدالار. نفوس اعتباریله سایلاری بر میلیونی کیچمه‌ز.

تورانچی

هه‌لسینغفورس — فینلاندیا.

تورك «سارت» دیه کوسوب آتاید وطنداشلارا

به‌نی بیلمه‌یه‌ن یاووم بگا سه‌ن سارتسگ دیمش.
دوغرولقدان آیریلمش بیلمییورم نه‌یمش.
سه‌نده یاگلیلیب، عرقداش، چوق کیتمه ایله‌ری‌یه
تورکی که‌سوب آتماییی چه‌وییریم گه‌ری‌یه
تورکستانده اوتوشه‌ن تورك دیلینی قونوشان
اواگا سارتسگ دیه‌مه‌ز دوغرولقله گوزوشه‌ن.
تورکی تورکده‌ن آیرماق دوغروموودر وطنداش؟
دوشمانلار سوزی ایله قارداشگه آتما تاش.

(*) 1709 نچی ییلی.

((1919))

بەن تورکچە قونوشورکەن سەن یوزیمە باقارسڭ
سوڭرا بڭا نە دیە تورلو آدی تاقارسڭ.
باق بڭا، بەڭزەرمی‌یم هند، عجم بوزمەسنە
سەڭا بەڭزەرسڭ دیمەم روم ایلی توزمەسنە
سارت دینە سارسیلیرم، سەنڭلە تارتیلیرم،
تورکلگڭ تارتیسندا سەندەن آغیر گەلیرم.
تورك ایسەڭ تورکە آتما، بیلگی‌یی بڭا ساتما،
سویوڭدان پارچا کەسوب، باشقا کولتورە قاتما.
بەن سارت‌دا سەن تورك ایسەڭ چیق قارشیما آرقاداش
اوگرەن‌دەگەل اوز دیلی ایلە ایدەلم ساواش.

احمد خاکی

تورکستان خبرلەری

40 قاداق پاختا اوچون: تاشکند یانداغی کەلەس‌دە تورغوچی دانا بیك ایلە عبدالکریم دیگەنلەرنڭ خاتونلاری 17 کیلوغرام (تخمیناً 40 قاداق) پاختا «اوغورلاغانلاری» اوچون بریسی ایکی ییل، او بریسی‌دە بر یاریم ییل قاماققا حکم قیلنغانلار.

(«سوسیالدی قازاغستان» 24. X. 32).

بو «اوغورلادی» دیگەن 40 قاداق پاختانی بایاقیش خاتونلار شبهەسز اوز بالا-چاقالارینی قیشغی ساووقدان ساقلاماق اوچون کورپە (یورغان) وە ییلی چاپانلارغا آتاب قوللارندا توتوب قالغانلار.

اوتوراقلاشترو مسئلەسی «سوسیالدی قازاغستان» غازیتاسینڭ 27. X. 32دە چیققان ساندا باسیلغان معلوماتە‌کورە 1930-1931 ایچندە تورکستانڭ قازاغستان بولومندا بوتونیسی 143 میڭ اوی (عائلە) اوتوراقلاشتریلمش وە بولارنڭ بارچاسی‌دا قوللەکتیف خوجالققا تارتیلمشلاردر.

بیرلیلەشتریش مسئلەسی. بولشەویکلەرنڭ باقیریب، چاقیریشلارینە‌کورە «لەنین سیاستینڭ اڭ مهم اوستونی» بیرلیلەشتریش یعنی دولت مؤسسەلەرینی وە خوجالق آپاراتلارینی بیرلی خلق قولیغا بوتونلای اوتقوزوش بولماسا هەم — شوڭا یاقینلاشدیرشدر. بو ایشنڭ 1932 ییل سوڭیغاچا بوتونلای بەجەریلیشی کیرەك ایدی. ساویت حکومتینڭ 15 نچی ییل دونومی آلدندا «بیرلیلەشتریش» مسئلەسیگە تاغین بر تاپقیر تیکلیب اوتکەن بولشەویك مفتشلارینڭ «کوردیگی وە بیلدیکلەری» بو ایشنڭ آلغا ایمەس، آرقاغا تامان بارا یاتقانینی کورسەتەدر.

«تورکمەنسکایا ایسکرا» غازیتاسینڭ 1932 نچی ییل 2 نچی اوقتوبر ساندا توبەندەگی معلوماتنی کورەمز:

عشق آباد توقوما فابریقاسندا ایشلەوچی تورکمەن ایشچیلەری 1931 نچی ییلی یوزدە 49 ایکەن 1932 نچی ییلی آزایب یوزدە 29,9 غا توشوب قالغان (پلان بویونچا یوزدە 70 بولمالی ایدی)؛ ایپەك فابریقاسندا ایشلەوچی تورکمەنلەر 1931 نچی ییلی یوزدە 63 ایکەن 1932 دە یوزدە 30,5 گە توشکەن (پلان بویونچا یوزدە 71 بولمالی ایدی)؛ ئەکمەك فابریقاسندا ایسە پلان بویونچا 52 تورکمەن ایشچیسی بولمالی ایدی. حالبوکە 20 گنە تورکمەن ایشلەب تورادر. بو تورکمەنلەرنڭ بریسی‌دە فابریقا یانداغی قوارتیرغا ایگە ایمەس.

بر فابریقاغا «بیرلیلەشتریش قانونی» بویونچا اونلارچا تورکمەن اورنیغا برگنە تورکمەن خاتونینی آلوب، اونی‌دە کیر یوووچی (چماشیرچی) قیلیب قویغانلار ایمش.

تورکمەنستان دولت مطبعەسندە 509 ایشلەوچیلەر بولوب، اونلارنڭ 252 سی تورکمەنلەردەن بولمالی ایدی. فقط اورادە 1932 نچی ییل برنچی یانواردا 76، برنچی آپریلدا 75، برنچی ایولدە 62 تورکمەن قالغان (بونلارنڭ‌دا 47 سی ایشلەشکە اور-

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

گەنيب يورغان شاگردلار ايمش). ديمەك كوزەيىش اورنيغا هەر آى آزالماقدالار.

پاختا اونومينى تيريش وە تاپشيريش مسئلەسى. «پراودا ووستوكا» غازيتاسينك بيرديگى رسمى معلوماتە كورە اوتكەن ييل «ساوخوز» يعنى ساويت دولت خوجالقلارى حكومت طرفدان بيلگيلەنگەن پاختا مقدارينى توپلاى آلماغانلار. مثلا عموم اورتا آسيا (توركستان-نك قازاغستان بولومندان باشقاسى) اوچون بيلگيلەنگەن 39 مينگ 300 تونادان (بر تونا 62 پوتدر) اوقتوبرنك 28 يگە قادار 12 مينگ 144 توناغنە توپلايا بيلگەنلەر. بو مقدار توركستاننك آيريم بولوملاريغا توبەندە گيچە توشەدر:

اوزبيكستان — 33 مينگ تونا اورنيغا 10 مينگ 784 تونا،
توركمەنستان — 2 مينگ 200 تونا اورنيغا 660 تونا،
تاجيكستان — 2 مينگ 500 تونا اورنيغا 166 تونا،

قيرغيزستان بيلگيلەنگەن مقدارنك يوزدە 30 ينى، قاراقالپاغستان يوزدە 40 ينى توپلاغان. («پراودا ووستوكا» 1.XI.32).

پاختا اونومينى حكومتكە تاپشيريش ايشى ايسە توبەندەگى رقملەر ايلە كورسەتيلەدر:

اوزبيكستان پلاندا بيلگيلەنگەن مقدارنك يوزدە 51,9 ينى،
توركمەنستان » » » يوزدە 44,5 ينى،
قيرغيزستان » » » يوزدە 47,2 ينى،
تاجيكستان » » » يوزدە 39 ينى،
قاراقالپاغستان » يوزدە 47,4 ينى تاپشيرمشدر.

حالبوكە حكومت پلانى بويونچا عموم اورتا آسيا اوقتوبر آيى ايچندە پلاننك يوزدە 75 ينى تاپشيرمالى ايدى. فقط بو مقدار اورونغا كيلمەى قالغان. نتيجەدە بولشەويكلەر پاختا پلانيغا قارشو حركت كورسەتيب يورگەن «صنفى دوشمانلار» ايلە «قاچقين ملت-چيلەر آگەنتلەرينى» آختاريب، توتا باشلاغانلار.

Verantwortlich für Verlag und Redaktion: Herbert Wolf, Berlin SO 16
Druck: Sonnendruckerei G. m. b. H., Berlin-Charlottenburg 4

توركستاندا قانچا قوممونيست بار؟ «ياش توركستان»نك 35 نچى سانندا قازاغستاندا 91 مينگ 736 قوممونيست بولوب، اونلاردان 51 مينگ 143 ينك فرقە نامزدى بولغانلارينى يازمشدق. ايمدى توركستاننك باشقا بولوملاندا قانچا قوممونيست بار ايكەنلگينى كورسەتەيليك.

1932 نچى ييل برنچى ايونغا قادار توپلانغان رسمى معلوماتە كورە، ساويت اورتا آسياسندا عموماً 127 مينگ قادار قوممونيست بار ايمش. اونلارنك 68 مينگ 134 ى فرقە نامزدى؛ قالغانى يارميسندان آزى فرقەغا حقيقى اعضا.

«پراودا ووستوكا»نك (28. X. 32دە) يازديغنە كورە فرقە اعضالارى ايچندە آينقسا نامزدلار آراسندا «قارا تانيمايدرغان» سوادسزلەر كوبدر. فرقە نامزدلارندان 27 مينگ 93 ى يعنى يوزدە 22,3 ى سوادسزمش. قارا قالپاق فرقەچيلارى آراسندا سوادسزلار يوزدە 45 نى تشكيل ايتەر ايمشلەر. توركستاننك الك ترقى ايتمش جمهوريتى سانالغان اوزبيكستاننك 14 رايون فرقە اويوشمەلەرندە سوادسزلار يوزدە 40دەن 60 قادارينى، اوچ رايوندا يوزدە 60 دەن 80 قادارينى تشكيل ايتەر ايكەنلەر.

اينگلتەرەدە قانچا قوممونيست بار؟

اينگليز قوممونيست فرقەسينك ييل سوڭندا تاراتديغى استا-تيستيك معلوماتيغا كورە، اينگلتەرەدە قوممونيست فرقەسى خفيفدە بيش مينگ بيش يوز گە اعضا بارميش. قوممونيستلار الك كوب بولغان 1931 نچى ييلى فرقەدە 6263 اعضا بار ايكەن.

بو رقملارغا تيپشلى بها بيرە بيلمەك اوچون ايكى نەرسەگە آيريچا نظر سالمش كيرەك: برنچيدەن — نيچە ييللاردان بەرى چو-زولوب كيلە ياتقان ايشسيزلك طبيعى اولاراق اينگليز ايشچيلەرى آراسندا ناراضيليق توغدورموشدر. ايكنچيدەن — آوروپانك ديەرلك هيچ بر مملكتى تورلو سياسى حركتلەر اوچون اينگلتەرە قادار آچيق يول بيرمەس.

Yach Turkestan

Janvier 1933 (Le jeune Turkestan) No. 38

Revue mensuelle

Organe de défense nationale du Turkestan

Rédacteur en Chef: **Moustapha Tchokaï-Oghly**

يوليمزغا توغرو كيلگەن بوتون يازولار اوچون مجموعەمزنگ ييتلەرى آچيقدر. باسيلماغان يازولار قايتاريلماس.

آبونه شرطلەرى :

ييللغى 4 دولار ، آلتى آيلغى 2 1/4 دولار ، اوچ آيلغى 1 1/2 دولار

استانبولداغى توركستان تورك گەنچلەر برلگى 1933نچى ييل

اوچون گوزەل

بر تقويم

چيقارمشدر. تقويم توركستان ملى بايراغى ، ابن سينا وه نوايى رسم- لەريله بيزەنگەن. اصغرى فياٌتى 50 غروشدر. بو تقويمنك كيليمى برلك فائدەسيغا صرف ايتلەجەكندەن حميتلى دوست وه يورتداشلا- ريمزنك آرتقچا قوشومچالارى شكرانله قبول قيلينير. آدرەس:

Türküstan Türk Gençler Birligi
Sultan Ahmet, Mehmet Paşa yokuşu No. 40
Istanbul — Turquie

مجموعەمزگە تييشلى هەر تورلو يوللانمالار اوچون آدرەس :

Moustapha Tchokai-Oghly
7, Square de la Fontaine
Nogent s. Marne (Seine)
France